

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г. С. КОСТЮКА**

ІВАШКЕВИЧ ЕДУАРД ЗЕНОНОВИЧ

УДК 159.925:373.5.011.3-051

ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПЕДАГОГА

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України, лабораторія психології навчання імені І. О. Синиці

Науковий консультант

дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор **Максименко Сергій Дмитрович**, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, директор

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор **Засєкіна Лариса Володимирівна**, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки МОН України, кафедра загальної і соціальної психології та соціології, завідувач;

доктор психологічних наук **Дробот Ольга Вячеславівна**, Національний авіаційний університет МОН України, кафедра педагогіки та психології професійної освіти, професор;

доктор психологічних наук, доцент **Орап Марина Олегівна**, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка МОН України, кафедра психології, професор

Захист відбудеться “5” квітня 2018 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.453.01 в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, м. Київ, вул. Паньківська, 2

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, м. Київ, вул. Паньківська, 2

Автореферат розісланий “2” березня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. М. Третяк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Проблема соціального інтелекту фахівців, зокрема, – педагогів, викликає неабиякий інтерес з огляду на такі моменти. Передусім, її актуальність визначається соціальною ситуацією перехідного періоду, якому властива фундаментальна колізія між розумінням ролі соціального інтелекту в структурі інтелекту особистості та значущістю соціального інтелекту в професійній діяльності педагога. У відносно стабільній ситуації не такого вже й далекого минулого педагог не мав необхідності актуалізувати головні функції соціального інтелекту, адже фактично кожен фахівець користувався в професійній діяльності набутим обсягом знань, вмінь та навичок. Якщо ж цього ресурсу не вистачало, його поповнення можна було відкладати на майбутнє, а соціальний інтелект взагалі залишався незатребуваним.

У більшості психологічних праць інтерес до соціального інтелекту виникав, як правило, у зв'язку із конструюванням нового поняттєвого апарату для інтелектуальних процесів особистості. При цьому термін «соціальний інтелект» використовувався найчастіше контекстуально, а не в значенні окремого предмету дослідження. Отже, на сьогодні виконано зовсім недостатньо як теоретичних, так й експериментальних психологічних робіт з проблеми соціального інтелекту. Варто лише зазначити, що із сучасних досліджень соціальному інтелекту як фактору успішності педагогічної діяльності присвячено роботи В.О.Генкіної, М.О.Лукічової та С.В.Руденко. Проте, структура соціального інтелекту педагога досі залишається поза увагою дослідників. Заслужують на увагу функції соціального інтелекту фахівця педагогічної сфери діяльності, особливості взаємозв'язку соціального інтелекту із особистісними характеристиками педагога та успішністю педагогічної діяльності тощо.

Також, якщо спеціально займатися проблемою вивчення соціального інтелекту педагога, то, безперечно, слід проводити спеціальні дослідження на вибірках респондентів дошкільних, позашкільних та шкільних закладів освіти. Окреме дослідження має бути присвячене проблемі соціального інтелекту викладачів вищих навчальних закладів. Таке комплексне вивчення, на нашу думку, актуалізуватиме багато інших важливих питань, зокрема, щодо залежності соціального інтелекту від функцій соціального інтелекту педагога, особливостей професійної діяльності фахівця, психологічного типу особистості, типу гендерної ідентичності педагога, індивідуальних особливостей особистості, когнітивних стилів виконання педагогами професійної діяльності, успішності останньої та ін. Це і визначає позицію, реалізовану в межах даного дисертаційного дослідження, – вихід у нове методологічне обґрунтування соціального інтелекту з огляду на його функціонування на мікро-, мезо- та макрорівнях.

Міра наукової розробленості проблеми. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що є чимало праць з проблем соціального інтелекту особистості. Ґрунтовні дослідження, які виникали в зв'язку із описом структурно-функціональної моделі інтелекту суб'єкта (Д.М.Завалишина, Л.В.Засєкіна, М.Л.Смульсон, Б.М.Теплов, Д.В.Ушаков, М.О.Холодна), присвячені переважно окремим аспектам соціального інтелекту. Цілісне вивчення останнього стосується характеристики структури та особливостей генези на різних вікових етапах (М.І.Бобнєва, Г.П.Геранюшкіна,

Н.Кентор, М.Л.Кубишкіна, Н.А.Кудрявцева, В.М.Куніцина, М.О.Орап, О.І.Пашенко та ін.). Але соціальний інтелект, особливо коли йдеться про фахівця окремої (в нашому випадку – педагогічної) сфери діяльності має свою специфіку, тому повинен бути предметом спеціального вивчення. У суміжних напрямках досліджень в галузі соціальної, педагогічної та вікової психології висвітлювалися окремі дотичні до даної проблеми питання, які можна об'єднати в кілька блоків.

Так, проблемами *походження й сутності соціального інтелекту* займалися Г.Ю.Айзенк, Г.Гарднер, Дж.Гілфорд, М.О'Саллівен, Ч.Спірмен, Р.Стернберг, Л.Терстоун, Р.Торндайк, М.Тісак, М.Форд, У.Чарлсворз та ін. На думку вчених, соціальний інтелект визначається як самостійне утворення в структурі інтелекту особистості, як інтегративна здатність адекватно сприймати, розуміти і прогнозувати поведінку та діяльність інших людей.

У працях О.В.Белоконь, О.І.Власової, І.Б.Кудінової, М.О.Лукичової, Г.М.Молокостової, О.О.Федорової, А.Л.Южанінової та ін. ґрунтовно досліджено *соціально-психологічні властивості особистості та індивідуальні здібності, які визначають структуру соціального інтелекту людини, виокремлено структурні складові соціального інтелекту* тощо.

У роботах А.В.Брушлинського, Ю.М.Ємельянова, М.М.Кашапова, С.Д.Максименка, В.О.Порядіної, С.А.Рахманкулової, С.Л.Рубінштейна, М.Л.Тарасенко, О.К.Тихомирова та ін. досліджено *особливості прояву соціального інтелекту у пізнавальній діяльності*. Соціальний інтелект вважається своєрідною здатністю знаходити спільну мову з суб'єктами соціального оточення, легко налагоджувати контакти з людьми та з ними взаємодіяти.

Соціальний інтелект як фактор успішності професійної діяльності проаналізовано в працях І.Ф.Баширова, Г.В.Берклунд, В.О.Генкіної, М.О.Лукичової, С.В.Руденко, К.С.Саутіної.

Проте, в психологічній науці не існує єдиної думки стосовно структури соціального інтелекту. Деякими вченими (М.О.Амінов, М.Аргайл, М.В.Молоканов, Г.Оллпорт та ін.) виокремлюється комунікативна компетентність у структурі соціального інтелекту, проте до складових комунікативної компетентності автори відносять різні властивості та характеристики. На нашу думку, досить правомірним є віднесення когнітивної компетентності до структури соціального інтелекту (Н.Кентор), проте, вчена не пояснює, який саме зміст вкладається нею у зазначене поняття. Крім того, якщо розглядати соціальний інтелект як фактор успішності професійної діяльності, то структура соціального інтелекту педагога буде відрізнятися від структури соціального інтелекту представників інших професій. Це питання також потребує спеціального вивчення та обґрунтування. Окреме дослідження слід присвятити функціям та аспектам, рівням соціального інтелекту педагога, особливостям взаємозв'язку соціального інтелекту та індивідуальних характеристик фахівця педагогічної сфери діяльності, психологічним типам їх особистості тощо; в тому числі, спеціальних досліджень потребують гендерні характеристики педагога, зв'язок когнітивних стилів виконання фахівцем професійної діяльності із успішністю останньої.

Таким чином, було визначено **наукову проблему**, важливу в теоретико-методологічному плані та актуальну в практичному. Ця проблема полягає в тому,

щоб побудувати структуру соціального інтелекту педагога та її емпірично перевірити. Потрібне подальше вдосконалення методів дослідження, які можна було б застосувати щодо вивчення складових та механізмів функціонування соціального інтелекту педагога на мікро-, мезо- та макрорівнях. Слід виокремити та обґрунтувати психологічні механізми, чинники та умови розвитку особистісних якостей педагогів, особливості використання педагогами когнітивних стилів виконання діяльності, які актуалізуватимуть (та певною мірою – фасилітуватимуть) становлення у них соціального інтелекту. Останнє дозволить виявити вплив успішності професійної діяльності педагогів на розвиток здібностей у структурі соціального інтелекту.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах комплексних науково-дослідних тем лабораторії психології навчання імені І.О.Синиці Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України «Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі» (номер держреєстрації 0109U000558), «Діяльнісна самореалізація особистості в освітньому просторі» (номер держреєстрації 0114U000602). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України (протокол № 10 від 28.10.2013 р.) та узгоджено у бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 9 від 26.11.2013 р.).

Об'єкт дослідження: соціальний інтелект педагога.

Предмет дослідження – складові соціального інтелекту педагога на мікро-, мезо- та макрорівнях його функціонування.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати концепцію та структуру соціального інтелекту педагога, визначити психологічні особливості, чинники та умови розвитку індивідуальних особистісних якостей педагогів, що визначатимуть високий рівень розвитку їх соціального інтелекту.

Гіпотези та засадничі положення дослідницької концепції автора:

1. Соціальний інтелект фахівця педагогічної сфери діяльності слід розглядати як самостійне утворення у структурі інтелекту особистості, до якої входять певні здібності та компетентності (когнітивна, комунікативна та прогностична), а також аспекти (когнітивний, мнемічний та емпатійний). Останні визначають здатність педагога до виконання професійної діяльності та досягнення в ній успіху.

2. Соціальний інтелект та дивергентне мислення педагога формують єдину систему здібностей суб'єкта в розумінні соціальних ситуацій, ставлень та взаємодій. У педагогів особливості соціального інтелекту великою мірою визначаються індивідуальними особистісними якостями, емпатійними здібностями, смисловиттєвими орієнтаціями, психотипами їх особистості, професійною успішністю фахівця. Також рівень розвитку соціального інтелекту педагогів зумовлюватиметься гендерною ідентичністю їх особистості, гендерними особливостями мотиваційно-поведінкових характеристик, зокрема, мотивацією досягнення, особистісною спрямованістю, афіліацією, стилем поведінки в конфліктній ситуації та ін.

3. Становлення соціального інтелекту майбутніх педагогів істотно фасилітується за психолого-педагогічних умов, створених спеціальною системою професійної

підготовки фахівців, яка актуалізує структурні компоненти соціального інтелекту студентів, зокрема, сприяє формуванню у них когнітивної, комунікативної та прогностичної компетентностей, досягненню майбутніми педагогами успіху у професійній діяльності.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми соціального інтелекту особистості.
2. Обґрунтувати концепцію та структуру соціального інтелекту педагога в професійній діяльності; описати методичне забезпечення дослідження.
3. Установити зв'язок когнітивної, комунікативної та прогностичної компетентностей педагога із рівнем розвитку його соціального інтелекту.
4. Виявити вплив індивідуальних особливостей педагогів на рівень розвитку їх соціального інтелекту.
5. З'ясувати психологічні механізми, особливості, умови та чинники становлення соціального інтелекту педагогів.
6. Розробити структурно-функціональну модель становлення соціального інтелекту майбутніх педагогів та апробувати програму фасилітації становлення їх соціального інтелекту.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Методологічну основу даної роботи становлять загальні принципи психологічної науки (детермінізму, активності, розвитку, системності та ін.), які дозволяють розкрити закономірності генези, розвитку, організації та функціонування соціального інтелекту як структурно-динамічного утворення. Запропонований Б.Ф.Ломовим системний підхід до вивчення психіки людини дає можливість виокремити та обґрунтувати структуру соціального інтелекту, його компоненти, рівні розвитку, системоутворювальні чинники. Генетичний підхід С.Д.Максименка дозволяє дослідити динаміку становлення та трансформації соціального інтелекту. Розроблена В.О.Моляко методика КАРУС дозволяє фасилітувати становлення соціального інтелекту майбутніх педагогів.

Істотний внесок у розвиток психології соціального інтелекту зробили праці з теорії інтелекту (Г.Айзенк, Д.Векслер, Дж.Гілфорд, Д.М.Завалишина, Л.В.Засєкіна, М.Л.Смульсон, Ч.Спірмен, Б.М.Теплов, Л.Терстоун, Д.В.Ушаков, М.О.Холодна та ін.).

Неабияку роль в осмисленні феномену соціального інтелекту відіграли положення, які дозволяють виявити структуру інтелекту, умови і механізми його функціонування та розвитку (К.О.Абульханова-Славська, Г.Гарднер, В.М.Дружинін, Л.В.Засєкіна, Н.Кентор, С.Д.Максименко, М.Л.Смульсон, Р.Стернберг, Р.Торндайк та ін.). Суттєве значення для виокремлення структурних компонентів соціального інтелекту мали праці, в яких описані авторські концепції соціального інтелекту (О.В.Белоконь, М.І.Бобнєва, О.І.Ішутіна, О.О.Капустіна, І.Б.Кудінова, Н.А.Кудрявцева, В.М.Куніцина, М.О.Лукичова, Г.М.Молокостова, М.К.Тутушкіна, О.О.Федорова, А.Л.Южанінова та ін.). Теоретичні основи для визначення функцій та аспектів соціального інтелекту педагога, ролі соціального інтелекту в педагогічній діяльності, його взаємозв'язку з індивідуальними особливостями особистості тощо було закладено в працях М.О.Амінова, О.І.Власової, О.В.Завгородньої, О.В.Дробот, Ю.М.Ємельянова, Н.А.Лужбіної, М.О.Лукичової,

М.В.Молоканова, В.О.Моляко, М.О.Орап, Н.В.Пророк, С.В.Руденко, Л.З.Сердюк та ін.

Важливі орієнтири для опису функціонування соціального інтелекту педагога містяться в працях, присвячених з'ясуванню особливостей здійснення та оцінки успішності педагогічної діяльності (О.Ф.Бондаренко, І.А.Зязюн, Л.М.Карамушка, Н.В.Кузьміна, Г.В.Ложкін, С.Л.Рубінштейн, Н.В.Чепелева, Ю.М.Швалб та ін.), особливостей розв'язання педагогічних ситуацій, в тому числі – нестандартних – за рахунок актуалізації соціального інтелекту (Г.О.Балл, А.В.Брушлинський, Л.С.Виготський, Г.С.Костюк, О.О.Леонт'єв, Ю.І.Машбиць, І.М.Семенов та ін.), розвивальних функцій навчання (В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, О.М.Леонт'єв та ін.), змісту та структури психологічної готовності педагога до здійснення професійної діяльності (Н.Ю.Волянчук, В.В.Клименко, Н.І.Пов'якель, Т.Д.Щербан та ін.).

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети, розв'язання завдань та апробації засадничих положень дослідницької концепції *використано систему методів психологічного дослідження:*

теоретичні – категоріальний, структурно-функціональний, аналіз, систематизація, моделювання, узагальнення;

емпіричні – експериментальне дослідження, спостереження, анкетування, інтерв'ювання, бесіда, аналіз документів, аналіз продуктів діяльності, контент-аналіз, тестування, експертна оцінка, змістово-смісловий аналіз дискурсивного мислення (за І.М.Семеновим в авторській модифікації), семантичний диференціал (стандартний 25-шкальний варіант аналізу розуміння тексту О.П.Журавльова та 9-шкальний особистісний диференціал О.Г.Шмельова, а також розроблені нами спеціальні варіанти семантичного диференціалу: 30-шкальний біполярний варіант СД, шкали якого орієнтують досліджуваного на оцінку різних параметрів тексту, і 24-шкальний однополярний варіант СД з такими ж за змістом шкалами);

статистичні – кореляційний та факторний аналіз (використано комп'ютерний пакет статистичних програм Statistica'00 Edition). Використовувались непараметричні критерії підрахунку відмінностей: критерії W-Ансарі-Бредлі і К.Клотца для незалежних вибірок; непараметричні коефіцієнти рангової кореляції r-Спірмена і t-Кендала; дихотомічний коефіцієнт кореляції Пірсона, критерій ϕ^* – кутове перетворення Фішера; статистичні критерії W-Вілкоксона і V-Ван дер Вардена.

Організація і база дослідження: дослідження проводилось в чотири етапи: теоретичний аналіз проблеми (2003–2004 рр.), емпіричний етап дослідження (2004–2016 рр.), аналіз отриманих результатів (2015–2016 рр.), підсумковий етап (перша половина 2017 р.).

Емпіричне дослідження проводилось з 2004 р. по 2016 р. із педагогами дошкільних закладів різних регіонів України (дитячих садочків № 2, № 4 м. Рівного, № 5, 13, 14, 15, 18 м. Харкова, № 3, 8, 9, 11 м. Одеси, Новолюбимирського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) Олександрійської сільської ради Рівненського району Рівненської області, Клеванського дошкільного навчального закладу загального розвитку № 1 (ясла-садок) Клеванської селищної ради Рівненського району Рівненської області, № 1, 2, 4 м. Шепетівка Хмельницької області, № 1, 2 м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області); загальноосвітніх

середніх шкіл (ЗОШ № 5, № 15 м. Рівного, Шпанівського НВК «школа-сад» Рівненської районної ради Рівненської області, Котівської ЗОШ I–III ступенів Рівненської районної ради Рівненської області, Квасилівського НВК «школа-ліцей» Рівненської районної ради Рівненської області, Здолбунівської ЗОШ № 5 Рівненського району, ЗОШ № 45, № 96 м. Одеси); позашкільних закладів освіти (Палацу дітей та молоді, творчої школи «Хитрий лис», художньої школи № 1, позашкільного закладу «Англійська для малят» м. Рівного; позашкільного закладу освіти Рівненського районного Центру дитячої та юнацької творчості Рівненської районної ради Рівненської області; музичної школи № 3 м. Одеси; творчої студії «Малюнок на піску», музичної школи № 2, художньої школи № 1 м. Кам'янець-Подільського); вищих навчальних закладів (Рівненського державного гуманітарного університету (РДГУ), ПВНЗ «Рівненський інститут слов'янознавства Київського славістичного університету» (ПВНЗ «РІС КСУ»), Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (МЕГУ), Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Одеського національного університету імені І.І.Мечнікова)). Всього до експерименту були залучені 1177 педагогів (356 чоловіків та 821 жінка).

Також з 2013 р. по 2016 р. тривало емпіричне дослідження зі студентами РДГУ, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Одеського національного університету імені І.І.Мечнікова (у 2013–2014 рр. – констатувальний етап дослідження, 2015–2016 рр. – формувальний експеримент). Експериментом було охоплено 217 студентів, із них – 121 майбутніх педагогів жіночої статі та 96 – чоловічої.

Надійність та достовірність результатів дослідження забезпечена методологічним обґрунтуванням основних теоретичних положень, різнобічним аналізом предмета дослідження, використанням комплексу взаємозалежних методів відповідно до об'єкту, предмету, поставлених завдань та мети дослідження, репрезентативністю експериментальної вибірки, достатнім обсягом емпіричного матеріалу і його кількісно-якісним аналізом, коректним застосуванням сучасного апарату математичної статистики.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*:

запропоновано новий концептуальний підхід до визначення структури інтелекту особистості;

визначено аспекти (когнітивний, мнемічний та емпатійний) соціального інтелекту педагога;

розроблено структуру соціального інтелекту педагога;

виявлено вплив дивергентного мислення педагогів на розвиток здібностей соціального інтелекту;

проаналізовано прояви соціального інтелекту у педагогів різних психотипів особистості;

виявлено особливості взаємозв'язку структурних компонентів соціального інтелекту педагогів із іншими індивідуальними якостями, їх особистісними властивостями;

з'ясовано гендерні характеристики соціального інтелекту вчителів ЗОШ та викладачів ВНЗ, проаналізовано залежність рівня розвитку соціального інтелекту педагогів від типу їх гендерної ідентичності;

виявлено взаємозв'язок когнітивного стилю виконання педагогами професійної діяльності та рівня розвитку їх соціального інтелекту;

додовнено наукові уявлення щодо:

видів інтелекту з огляду на здібності особистості до виконання певного виду діяльності;

критеріїв продуктивного функціонування соціального інтелекту педагога;

виявлено:

додаткові функції соціального інтелекту педагога з урахуванням особливостей педагогічної діяльності;

психологічні детермінанти, чинники та умови розвитку якостей дивергентного мислення у педагогів дошкільних та позашкільних навчальних закладів;

систему найбільш значущих психолого-педагогічних детермінант становлення соціального інтелекту майбутніх педагогів;

рівні розвитку соціального інтелекту педагогів;

з'ясовано:

вплив специфіки творчої діяльності педагогів дошкільних та позашкільних навчальних закладів на розвиток здібностей їх соціального інтелекту;

психологічні механізми, особливості, умови та психолого-педагогічні чинники становлення соціального інтелекту педагогів;

особливості функціонування інтелекту на мікро-, мезо- та макрорівнях;

обґрунтовано поняття мистецького та інформаційного інтелекту, розкрито їхній зміст;

запропоновано шляхи фасилітації становлення соціального інтелекту майбутніх педагогів;

поглиблено характеристики комунікативної та прогностичної компетентностей, описано їхню структуру у фахівця педагогічної сфери діяльності.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає в *розкритті* концептуальних основ структурно-функціональної організації інтелекту особистості, обґрунтуванні змісту та виокремленні складових соціального інтелекту педагога; у *розробці* концепції соціального інтелекту фахівця педагогічної сфери діяльності; в *обґрунтуванні* функцій соціального інтелекту педагога.

Закладено теоретичні основи дослідження соціального інтелекту педагога та *визначено* аспекти соціального інтелекту. *Обґрунтовано* теоретико-методологічні засади становлення соціального інтелекту фахівців педагогічної сфери діяльності та *конкретизовано* вплив специфіки творчої діяльності педагогів на розвиток їх соціального інтелекту. *Деталізовано* рівні соціального інтелекту педагогів та окреслено залежність останнього від психотипу особистості, типу гендерної ідентичності, індивідуальних якостей особистості, емпатійних здібностей, смисложиттєвих орієнтацій, макіавеллізму педагога.

Практичне значення результатів дослідження визначається тим, що результати можуть бути застосовані в різних галузях психологічної практики, зокрема для: *побудови методології* дослідження соціального інтелекту фахівців відповідно до сфери їх професійної діяльності; *організації діагностики* соціального інтелекту педагогів з урахуванням їх психотипу особистості, типу гендерної ідентичності, індивідуальних якостей особистості, емпатійних здібностей, смисложиттєвих

орієнтацій, макіавеллізму; *створення* цілісної теоретико-методологічної системи фасилітації становлення соціального інтелекту майбутніх педагогів; *визначення* психологічних механізмів, особливостей, умов та чинників становлення соціального інтелекту педагогів; *фасилітації* розвитку комунікативної та прогностичної компетентностей майбутніх педагогів.

Розроблено та апробовано авторські методики для діагностики соціального інтелекту педагогів: анкети, «Методика визначення рівня сформованості комунікативної компетентності педагогів», «Методика визначення рівня сформованості прогностичної компетентності педагогів».

Матеріали дослідження використовувались при викладанні таких навчальних курсів: «Загальна психологія», «Історія психологія», «Психологія інтелекту», «Педагогічна психологія», «Вікова психологія», а також в авторських елективних курсах: «Психологія соціального інтелекту» та «Психологія особистості».

На підставі дисертаційного дослідження розроблено та **впроваджено** в практику вищих навчальних закладів систему підготовки майбутніх вчителів до професійної діяльності. Відповідні програми підготовки та навчальні курси «Психологія інтелекту», «Психологія соціального інтелекту педагога», «Психологія індивідуальних відмінностей та інтелектуального становлення особистості майбутнього вчителя», «Психологія розвитку дивергентних здібностей особистості», «Психологія творчості», «Аспекти соціального інтелекту особистості та професійне становлення вчителя» впроваджено в процес підготовки бакалаврів та спеціалістів факультету іноземної філології (спеціальності 6.02030302 Філологія. «Мова і література (англійська, німецька, французька)»), історико-соціологічного факультету (спеціальності 6.020302 «Історія*»), факультету математики та інформатики (спеціальності 6.040201 «Математика*», 6.040301 «Прикладна математика» та 6.040302 «Інформатика») РДГУ (довідка № 226 від 12.10.2017 р.). Навчальні дисципліни «Гендерні особливості соціального інтелекту педагогів» та «Діагностика соціального інтелекту особистості» впроваджено в процес підготовки спеціалістів Рівненського інституту Київського університету права НАН України (довідка № 09-251 від 17.10.2017 р.). Навчальні курси «Психологія інтелекту особистості», «Загальна педагогіка та історія педагогіки», «Педагогічна психологія», «Соціальна психологія» впроваджено в навчальний процес на медичному факультеті Одеського національного медичного університету (довідка № 12-0 від 20.10.2017 р.). Спецкурс «Соціальний інтелект та мотивація досягнення вчителя» впроваджено в практику роботи Котівської ЗОШ I–III ступенів Рівненської районної ради Рівненської області (довідка № 43-012 від 20.10.2017 р.). Навчальний курс «Соціальний інтелект та психотипи особистості вчителя» впроваджено в практику роботи Квасилівського НВК «школа-ліцей» Рівненської районної ради Рівненської області (довідка № 353 від 19.10.2017 р.). Спецкурс «Соціальний інтелект та життєтворчість вчителя» впроваджено в навчальний процес Шпанівського НВК «школа-сад» Рівненської районної ради Рівненської області (довідка № 114 від 19.10.2017 р.). Спецкурси «Гендерна ідентичність педагога та становлення його соціального інтелекту», «Взаємозв'язок соціального інтелекту та індивідуальних особливостей особистості» впроваджено у навчальний процес ДВНЗ «Переяслав-

Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (довідка № 888 від 26.10.2017 р.). Навчальні дисципліни «Сімейна психотерапія», «Аналітично і неаналітично орієнтована групова психотерапія», «Основи психотерапії», «Психо-соціальна реабілітація осіб, які стали інвалідами під час проходження військової служби, та інших осіб, які постраждали під час виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків) в Україні» впроваджено у навчальний процес Харківської медичної академії післядипломної освіти (довідка № 922 від 26.10.2017 р.).

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в навчальний процес Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка № 51 від 03.10.2017 р.), Новолюбомирського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) Олександрійської сільської ради Рівненського району Рівненської області (довідка № 22 від 12.10.2017 р.), Клеванського дошкільного навчального закладу загального розвитку № 1 (ясла-садок) Клеванської селищної ради Рівненського району Рівненської області (довідка № 53 від 23.10.2017 р.), Рівненського районного Центру дитячої та юнацької творчості Рівненської районної ради Рівненської області (довідка № 27 від 18.10.2017 р.), на семінарах, які проводилися відділом освіти Рівненської районної державної адміністрації Рівненської області (довідка № 1349/01-32/17 від 09.10.2017 р.). В практику зазначених шкіл, закладів дошкільної та позашкільної освіти також впроваджено постійно діючий соціально-психологічний тренінг для вчителів «Фасилітація становлення соціального інтелекту майбутніх фахівців педагогічної сфери діяльності».

Особистий внесок здобувача. Розроблені автором наукові положення та одержані емпіричні дані є самостійним внеском у дослідження проблеми соціального інтелекту педагога.

У навчально-методичному посібнику «Розвиток інтелектуальних можливостей школярів засобами літератури», написаному у співавторстві із Н.О.Михальчук, Р.З.Поташнюк, дисертанту належить розробка семи параграфів, у яких обґрунтовано поняття «соціальний інтелект особистості», запропоновані творчі завдання з метою розвитку інтелектуальних можливостей учнів.

У методичному посібнику «Психологія інтелекту», написаному у співавторстві із Н.О. Михальчук, автору належить підготовка I та II розділів, у яких запропоновані критерії розвитку інтелекту, наведено психологічну характеристику інтелектуальних здібностей. У методичному посібнику «Типологія конфліктів та шляхи їх розв'язання», написаному у співавторстві із Ю.О.Михальчук, дисертант підготував два розділи, в яких обґрунтовано особливості розв'язання конфліктів через конфронтацію до співробітництва. Розробки та ідеї, що належать співавторам, у дисертації не використовуються.

Апробація результатів дисертації. Головні положення дисертації дістали своє відображення в публікаціях автора, доповідалися й обговорювалися на розширених засіданнях лабораторії психології навчання (2004–2017 рр.) та вченої ради Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України (2005–2017 рр.). Результати роботи доповідалися автором на 75 конференціях: *Міжнародних науково-практичних форумах*: «Гуманітарна парадигма розвитку освітніх та економічних процесів у

світлі концепції європейської безпеки» (Краков, 2002); «Сучасний гуманізм і психологічні проблеми освіти» (Рівне, 2003); «Економічні та гуманітарні проблеми розвитку суспільства в третьому тисячолітті» (Рівне, 2003); «Формування громадянського суспільства в контексті Європейської інтеграції» (Краков, 2005); «21 століття: Наука. Технологія. Освіта» (Мукачево, 2007); «Психологія 21 века. Актуальные проблемы и тенденции развития» (Москва, 2007); «Проблеми психології спілкування» (Рівне, 2007); «Особистісні та ситуативні детермінанти поведінки і діяльності людини» (Донецьк, 2008); «Dni Nauki, 2008: Europejskie Kolegiumy Polskich I Ukrainskich Uniwersytetów» (Lublin, 2008); «Освіта, наука та самореалізація молоді» (Рівне, 2009); «Личность и общество: проблемы философии, психологии и социологии» (Пенза, 2010); «Розвивальне навчання та Школа діалогу культур – можливості взаємодоповнення» (Луцьк, 2011); «Міжкультурна комунікація: Мова – Культура – Особистість» (Острог, 2012); «Проблеми и перспективы развития образования в XXI веке: профессиональное становление личности (философские и психолого-педагогические аспекты)» (Прага, 2013); «Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии» (Москва, 21.03.2013; Москва, 18.04.2013); «Педагог третього тисячоліття: теоретико-методологічний дискурс» (Дрогобич, 2013); «Здоров'я, освіта, наука та самореалізація молоді» (Луцьк, 2013; Чернівці, 2014); «Психологія діалогу і світ людини» (Кіровоград, 2013; 2014); «Проблеми розвитку вищої школи та економіки в XXI столітті» (Рівне, 2013); «Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития» (Санкт-Петербург, 2013; 2014); «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський – Київ – Казань – Жешів, 2014); «Психолінгвістика в сучасному світі» (Переяслав-Хмельницький, 2014; 2016); «Сучасні дослідження когнітивної психології» (Острог, 2014); «Psychological aspects of international law» (Ларнака, 2014); «Психолого-педагогічні аспекти формування управлінського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика» (Харків, 2015); «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» (Київ, 2016); «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання» (Київ, 2016); Міжнародний фестиваль «Світ психології» (Київ, 2016); «Духовність у становленні та розвитку особистості» (Київ, 2016); «Сучасні проблеми германського та романського мовознавства» (Рівне, 2016; 2017); «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський – Київ – Жешів – Ченстохова – Брест – Ружомберок – Копитова, 2016); «The problems of legal psychology in a crosscultural world» (Ларнака, 2016); «Психологічні основи здоров'я, освіти, науки та самореалізації особистості» (Луцьк, 2016); *Всеукраїнському конгресі психологів* (4 з'їзд Товариства психологів України (Київ, 2005)), а також *Всеукраїнських науково-практичних конференціях*: «Сучасний гуманізм та вища освіта» (Острог, 2004); «Трансформація вищої освіти в простір Європейської інтеграції» (Луцьк, 2004); «Проблема розвитку особистості» (Рівне, 2004); «Молодєжь и будущее» (Донецьк, 2004); «Сучасні проблеми середньої освіти» (Рівне, 2005); «Актуальні проблеми педагогіки та психології» (Острог, 2005); «Україна на шляху до Європейської спільноти в умовах Помаранчевої революції» (Київ, 2005); «Психосоціальний розвиток особистості: формування життєвих перспектив» (Рівне, 2007); «Психологічна допомога особистості: сучасний

стан та перспективи розвитку» (Рівне, 2010; 2014); «Актуальні проблеми сучасної іноземної філології» (Рівне, 2013); «Особистість в екстремальних умовах» (Львів, 2013; 2015); «Розвиток просоціальної стратегії як основи морального становлення особистості» (Рівне, 2013); «Концепції розвитку сучасної психології та психотерапії» (Рівне, 2013); «Актуальні проблеми іншомовної комунікації: лінгвістичні, методичні та соціально-психологічні аспекти» (Луцьк, 2014); «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (Хмельницький, 2014); «Сучасні проблеми германського та романського мовознавства» (Рівне, 2014; 2015); «Людина і суспільство: економічний та соціокультурний розвиток» (Рівне, 2014); «Актуальні проблеми сучасної освіти в контексті професійної підготовки майбутніх педагогів» (Рівне, 2014); *Міжрегіональних науково-практичних семінарах та конференціях*: «Особистісна орієнтація як провідний напрям удосконалення освіти» (Вінниця, 2005); «Особистісно орієнтована психологія і шкільна освіта» (Малин, 2007); «Освіта регіону: Політологія, психологія, комунікації» (Рівне, 2010); «Людиноцентризм як основа гуманітарної політики України: освіта, політика, економіка, культура» (Київ, 2011); «Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ» (Рівне, 2013); «Психолого-педагогічні аспекти формування управлінського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика» (Харків, 2014); «Оптимізація процесу навчання іноземних мов у закладах освіти гуманітарного та технічного напрямів» (Рівне, 2016); «Соціально-психологічні аспекти ціннісної взаємодії обдарованої особистості з контактним оточенням» (Київ, 2016); щорічних звітних наукових конференціях РДГУ (2002–2017 рр.).

Кандидатську дисертацію на тему «Розвиток у старшокласників діалогічних якостей пізнавальної діяльності (на матеріалі курсу «Світова література»)» за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія було захищено у 2002 р. в Інституті психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Положення та висновки кандидатського дослідження у докторській дисертації не використовувалися.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у 124 друкованих працях: 1 монографії; 4 посібниках (з них 1 – з грифом МОН України); 5 навчальних програмах; 26 статтях у виданнях, затверджених МОН України як фахові у галузі психології; 9 статтях у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних; 4 статтях у зарубіжних періодичних виданнях; 75 тезах доповідей на конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до кожного розділу, списку використаних джерел (504 найменувань, з них 141 – іноземними мовами), 15 додатків на 116 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 600 сторінок, із них – 390 сторінок основний обсяг. Текст дисертації містить 4 рисунки на 3 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження обраної проблеми, визначено мету, об'єкт, предмет та методи дослідження, викладено концепцію дослідження, його методологічні й теоретичні засади, розкрито наукову новизну, теоретичну та практичну значущість дослідження, подано відомості про апробацію

та впровадження його результатів, а також про публікації автора та структуру дисертації.

У *першому розділі – «Теоретико-методологічні основи дослідження соціального інтелекту особистості»* – проаналізовано психологічні теорії та концепції, які описують соціальний інтелект у структурі інтелекту особистості, розкрито поняття «інтелект» у широкому та вузькому тлумаченнях, охарактеризовано види інтелекту.

В результаті аналізу експериментальних досліджень виділено та проаналізовано зміст таких категоріальних підходів до поняття «інтелект»:

- 1) феноменологічний підхід (М.Вертгеймер, Д.Дей, К.Дункер, М.Карнес та ін.);
- 2) вимірювальний (або тестологічний) підхід (Б.Аволіо, Р.Амтхауер, А.Анастасі, Б.Басс, Н.Бейлі, А.Біне, Фр.Гальтон, Р.Кеттелл, Р.Мейлі, Т.Сімон, Ч.Спірмен, Р.Стернберг, Р.Торндайк та ін.);
- 3) генетичний підхід (А.Біне, У.Чарлсворз та ін.);
- 4) факторний підхід (Д.Векслер, Дж.Гілфорд, Ч.Спірмен, Л.Терстоун та ін.);
- 5) регуляційний підхід (Ж. П'яже, Р.Стернберг, Л.Терстоун та ін.);
- 6) структурно-функціональний підхід (Д.М.Завалишина, Л.В.Засекіна, М.Л.Смульсон, Б.М.Теплов);
- 7) інформаційний підхід (Д.В.Люсін, Р.Стернберг та ін.).

Зазначено, що у психології соціальний інтелект розглядається як:

- здатність до раціональних мисленнєвих операцій (Н.А.Кудрявцева);
- система когнітивних властивостей особистості, що вміщує: соціально-перцептивні здібності, соціальну уяву та соціальну техніку спілкування (О.В.Беляєва, М.Л.Кубишкіна, Г.М.Молокостова, А.Л.Южанінова, Н.В.Яковлева);
- когнітивний компонент комунікативної компетентності (О.В.Калягіна, О.О.Смирнова) або як когнітивна компетентність (Н.Кентор);
- особистісна здатність, що включає комунікативний потенціал, характеристики самосвідомості, соціальну перцепцію та енергетичні характеристики особистості (І.Ф.Баширов, А.В.Берклунд, М.І.Бобнева, О.І.Ішутіна, Н.В.Казаринова, В.М.Куніцина, В.М.Погольша, В.О.Порядіна, С.А.Рахманкулова, К.С.Саутіна, О.О.Федорова, М.К.Тутушкіна);
- структура, що вміщує життєві вміння, особистісний та професійно значущий досвід (М.Г.Некрасов);
- комунікативна компетентність особистості (М.О.Амінов, М.В.Молоканов; М.І.Бобнева, Ю.М.Ємельянов, О.А.Кідрон, А.Л.Южанінова);
- соціально-психологічна спостережливість індивіда (Г.М.Андрєєва, В.О.Лабунська);
- соціальна компетентність особистості (Д.В.Люсін, Д.В.Ушаков).

У дисертаційній праці поняття «інтелект» розглядається в широкому та вузькому трактуваннях. З огляду на широке тлумачення, йдеться про один-єдиний інтелект, про інтелектуальну сферу особистості тощо. В такому розумінні *інтелект особистості* є ієрархічною системою, яка має декілька *рівнів*. *Перший рівень* – рівень функціонування когніцій, до яких психологи відносять психічні процеси. *Другий рівень інтелекту* – рівень метакогніцій (метакогнітивні інтегратори,

«вторинні» психічні процеси), серед яких основні – інтелектуальна ініціація, рефлексія, децентрація, інтелектуальні стратегії та уміння (здатності та компетентності), а також метакогнітивний моніторинг, інтуїція, інтелектуальні атитюди (цінності, смисли). Перший та другий рівні інтелекту, на нашу думку, цілковито усвідомлюються особистістю, яка здійснює інтелектуальну діяльність. **Третій рівень інтелекту** ампліфікує характеристики як першого, так і другого рівнів, при цьому інтелектуальна діяльність здійснюється переважно на неусвідомлюваному рівні, який наближує особистість до використання автоматизованих навичок та вмій. Наступний, **четвертий рівень**, – рівень метаінтелектуальної діяльності, на якому відбувається експлікація творчих здобутків особистості. Саме завдяки даному рівневі інтелекту людина здатна встановлювати взаємодію не лише із різними об'єктами та суб'єктами, а й зі світом в цілому, розширюючи тим самим межі свого інтелекту і розпочинаючи діалог із творчим початком світу (рис. 1).

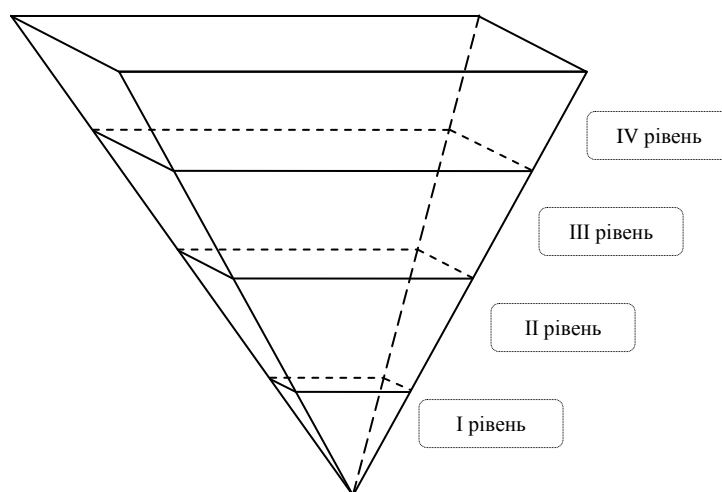

Рис. 1. Інтелектуальна сфера особистості (інтелект в широкому трактуванні)

Зазначено, що якщо йдеться про інтелект у вузькому трактуванні (рис. 2), то ми спираємось, передусім, на модель інтелекту Г.Гарднера, який виокремлює сім видів інтелекту: лінгвістичний, музичний, логіко-математичний, просторовий, тілесно-кінестетичний, міжособистісний та внутрішньо-особистісний. Подібні моделі інтелекту описані Г.О.Баллом та В.О.Медінцевим, Н.Кентор та Дж.Кілстромом, Н.А.Кудрявцевою; зокрема, в теоріях цих вчених виділено технічний інтелект. Також Н.Кентор та Дж.Кілстром, О.О.Федорова виокремлюють поетичний та художній інтелект, Г.О.Балл – естетичний інтелект тощо. В основу всіх цих моделей було покладено твердження про те, що кожен вид інтелекту вміщує окремі **здібності особистості до виконання певного виду діяльності**. Таким чином, керуючись вузьким трактуванням «інтелекту», ми виокремлюємо: соціальний інтелект; технічний інтелект; мистецький інтелект; інформаційний інтелект тощо.

Технічний інтелект описується в психології як своєрідна система розумових навичок, що дозволяють особистості успішно оволодівати технічними дисциплінами. До **мистецького інтелекту** включено здібності, які багатьма авторами були віднесені до лінгвістичного, поетичного, художнього,

танцювального, естетичного інтелекту тощо. **Інформаційний інтелект** вміщує здібності до роботи в складному інформаційному суспільстві, до розуміння інформаційних систем і мереж, прогнозування їхнього функціонування, вдосконалення та ін.

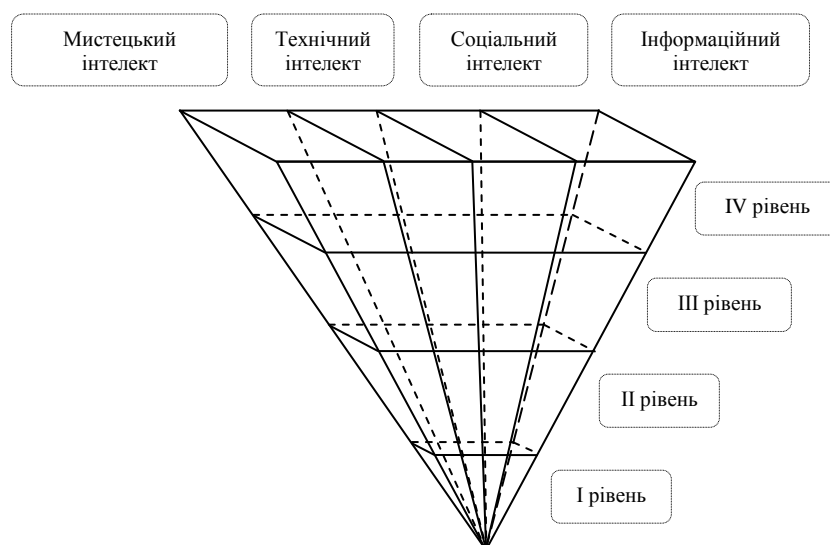

Рис. 2. Інтелектуальна сфера особистості (інтелект у вузькому трактуванні)

У дисертації зазначено, що **соціальний інтелект** є самостійним утворенням у структурі інтелекту особистості, інтегративною здатністю адекватно сприймати, розуміти і прогнозувати поведінку та діяльність інших людей, здатністю, яка дозволяє суб'єктові успішно розв'язувати завдання та задачі міжособистісної взаємодії. Грунтуючись на дослідженнях Л.В.Засекіної, М.Л.Смульсон, М.О.Холодної, з'ясовано, що соціальні репрезентації, які виникають на рівні соціального інтелекту, можна цілком природно тлумачити як результати інтелектуальної діяльності, здійснюваної людиною певної професії. Тому людина, зорієнтована на виконання певного типу професії (професії за типом Людина – Людина, Людина – Техніка, Техніка – Техніка), буде визначально мати кращий рівень сформованості певного інтелекту, виділеного в теорії Г.Гарднера, зокрема, лінгвістичного, поетичного, музичного, технічного та ін.

У другому розділі – «**Психологічний аналіз соціального інтелекту особистості та особливості його становлення**» – здійснено аналіз психологічних досліджень, у яких описуються підходи до визначення структури соціального інтелекту, описано функції соціального інтелекту, запропоновано додаткові функції соціального інтелекту педагога з урахуванням специфіки його професійної діяльності, окреслено особливості становлення соціального інтелекту особистості.

Зазначено, що у психологічних дослідженнях є кілька підходів до визначення структури соціального інтелекту:

- **когнітивно-конативний підхід** (А.Бандура, Дж.Гілфорд, В.О.Лабунська, Г.Оллпорт, Р.Торндайк, О.Б.Чеснокова та ін.), який актуалізує змістові характеристики соціального інтелекту (образні, символічні, семантичні, конативні та ін.);

- *міжособистісний підхід* (В.В.Новиков, Е.Хант та ін.), який наголошує на внутрішньо-особистісному та міжособистісному компонентах соціального інтелекту в парадигмі теорій мульти-інтелекту Г.Гарднера, В.Штерна;

- *компетентнісний підхід*, який розглядає соціальний інтелект як когнітивну компетентність (Дж.Кілстром, Н.Кентор, Н.А.Лужбіна, М.Тісак, М.Форд та ін.);

- *соціально-інтегративний підхід*, емпіричні дослідження в межах якого наголошують на таких структурних компонентах соціального інтелекту, як соціальна сенситивність, соціальна перцепція, соціальна пам'ять, соціальне мислення тощо (Ю.В.Касаткіна, Н.В.Клюєва, В.О.Лабунська, Я.І.Михайлова та ін.);

- *комплексний підхід*. У структурі соціального інтелекту Н.В.Бачманова, Н.В.Байдакова, І.Ф.Баширов, В.О.Мазилів, О.І.Савенков, К.С.Саутіна, Н.А.Стафуріна, О.О.Федорова, О.Б.Чеснокова, А.Л.Южанінова виокремлюють когнітивний, емоційний та комунікативно-поведінковий компоненти, які, в свою чергу, вміщують певні складові.

В розділі проаналізовано психологічні дослідження, в яких описано функції соціального інтелекту: *прогнозування поведінки інших людей* (І.Ф.Баширов, Г.Оллпорт, Р.Торндайк); *пізнання поведінки соціальних об'єктів* (Дж.Гілфорд); *здійснення успішної міжособистісної взаємодії* (Р.Торндайк, Г.Оллпорт); *комунікативна функція* (І.Ф.Баширов, Дж.Гілфорд, М.О.Лукичова, С.В.Руденко, М.О'Саллівен); *адаптаційна функція* (І.Ф.Баширов, Дж.Гілфорд, Н.Кентор, Дж.Кілстром, В.М.Куніцина, М.О'Саллівен, Р.Стернберг, А.Л.Южанінова); *комунікативно-ціннісна функція* (К.О.Абульханова-Славська, Н.Р.Бітянова, В.М.Куніцина, М.О.Холодна); *рефлексивно-корекційна функція* (К.О.Абульханова-Славська, М.Р.Бітянова, В.М.Куніцина, С.В.Руденко, М.О.Холодна); *мотиваційна функція* (І.Ф.Баширов, В.М.Куніцина); *коригувальна функція* (Н.А.Лужбіна); *оцінна функція* (М.О.Лукичова, С.В.Руденко) та ін.

Ураховуючи особливості професійної діяльності педагога, в дисертації запропоновано **додаткові функції соціального інтелекту педагога**, а саме:

1. Інтегральна функція. Дана функція відповідає за синтез когнітивних процесів у структурі соціального інтелекту, що досягається завдяки інтегральним процесам (цілеутворення, антиципація, прийняття рішення, прогнозування, планування, програмування, контроль, самоконтроль), які, в свою чергу, відповідають за створення особистістю метакогніцій на макрорівні функціонування соціального інтелекту. Очевидним є зв'язок базових особливостей інтегральних процесів із атрибутивними характеристиками соціального інтелекту, що наголошує на синтетичній (інтеграційній) і регулятивній (спрямованій на координацію пізнавальних функцій) ролі соціального інтелекту.

2. Регулятивна функція. Дана функція відповідає за регулятивні процеси під час актуалізації когніцій (на мікрорівні соціального інтелекту) та утворенні метакогніцій в структурі соціального інтелекту, за відрефлексування педагогом професійної діяльності. Дана функція забезпечує створення у структурі соціального інтелекту так званого регулятивного інваріанту, який вміщує досить стійку систему регулятивних процесів, що сприяє відрефлексуванню педагогом виконаної професійної діяльності (на макрорівні соціального інтелекту).

3. Метакогнітивна функція. Дана функція відповідає виключно за функціонування метакогніцій на макрорівні соціального інтелекту. Процеси функціонування метакогніцій, які за своєю суттю є когнітивними, разом з тим, є досить специфічними за своїм предметом: метакогніції, як правило, раптово виникають й раптово зникають, фіксуються особистістю на короткий проміжок часу. В результаті цього метакогнітивні процеси, одночасно, є і когнітивними (за механізмами, змістом, спрямованістю), і регулятивними (за закономірностями та особливостями їхнього функціонування).

Проаналізовано особливості становлення соціального інтелекту особистості. Виокремлено внутрішні, інтраіндивідні чинники у становленні соціального інтелекту особистості, та зовнішні, інтеріндивідні, суто соціальні чинники. Зазначено, що вчені наголошують на зв'язку соціального інтелекту із інтелектуально-особистісними характеристиками, зокрема, із самооцінкою суб'єкта (Я.І.Михайлова), із креативністю (О.В.Белоконь, А.Л.Южанінова), моральними настановленнями і самоповагою (В.М.Куніцина, Н.В.Казаринова, В.М.Погольша), мотивацією соціального успіху (М.Л.Кубишкіна), комунікативними здібностями і рефлексивними здатностями особистості (О.С.Михайлова).

У *третьому розділі* – «*Структура соціального інтелекту педагога*» – схарактеризовано особливості педагогічної діяльності, описано концепцію та запропоновано структуру соціального інтелекту педагога, визначено аспекти соціального інтелекту фахівця педагогічної сфери діяльності, розроблено критерії високого рівня розвитку соціального інтелекту педагога, запропоновано структуру комунікативної та прогностичної компетентностей фахівця педагогічної сфери діяльності.

У розділі описано особливості прояву соціального інтелекту у педагогічній діяльності (Н.Ю.Воляннюк, Г.С.Костюк, Н.В.Кузьміна, В.О.Лабунська, Г.В.Ложкін, С.Д.Максименко, А.К.Маркова, Н.І.Пов'якель та ін.), охарактеризовано психологічні детермінанти, які визначають продуктивність педагогічної діяльності (Л.І.Анциферова, О.Ф.Бондаренко, В.В.Клименко, Я.Л.Коломинський, В.А.Крутецький, О.С.Михайлова, Т.Д.Щербан та ін.).

Спираючись на моделі інтелекту Г.Гарднера та Н.Кентор, визначено структуру соціального інтелекту педагога (рис. 3). Зазначено, що **соціальний інтелект педагога** є складним особистісним утворенням, що вміщує когнітивні, системні та інтегральні структури. Системними структурами є комунікативна та прогностична компетентності, до яких відносяться інтегральні складові, зокрема, механізми антиципації, децентрації, інтелектуальної ініціації, прийняття рішень, планування, контролю та самоконтролю, рефлексії тощо. При цьому, комунікативна компетентність та здібності педагога, які входять до структури когнітивної компетентності фахівця (здібність розуміти та передбачати наслідки поведінки людей, здібність до логічного узагальнення важливих ознак та різноманітних невербальних реакцій людини; здібність розуміти зміни значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту соціальної ситуації, що їх викликала; здібність розуміти логіку розвитку ситуації міжособистісної взаємодії, значення поведінки різних людей в цих ситуаціях), представлені, передусім, на мікрорівні соціального інтелекту, прогностична компетентність та емпатія –

на мезорівні, тоді як механізми антиципації, децентрації, інтелектуальної ініціації, прийняття рішень, планування, контролю та самоконтролю, рефлексії тощо, які забезпечують функціонування соціального інтелекту, – на макрорівні.

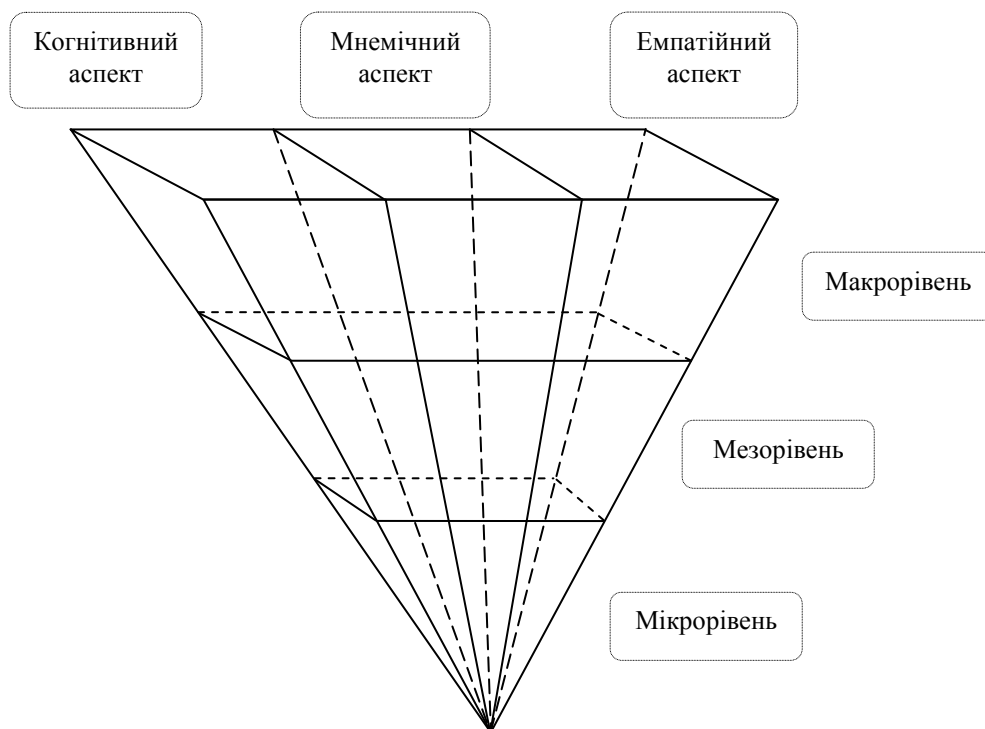

Рис. 3. Структура соціального інтелекту педагога

За критерії високого рівня розвитку соціального інтелекту педагога було прийнято успішне розв'язання фахівцем соціальних (в тому числі – оригінальних, нестандартних) задач та завдань, а також досягнення педагогом успіху у професійній діяльності.

Визначено аспекти соціального інтелекту педагога: когнітивний, мнемічний та емпатійний. **Когнітивний аспект** соціального інтелекту вміщує сукупність досить стійких знань, оцінок, правил інтерпретації подій, поведінки людей, їх взаємовідносин і т.д. на основі сформованої системи інтерпретацій на мікроструктурному і макроструктурному рівнях. Мікроструктура когнітивного аспекту соціального інтелекту детермінується функціями останнього, а саме пізнавально-оцінною, від якої залежить переробка та оцінювання інформації, яку сприймає суб'єкт; прогностичної, на основі якої здійснюється планування та прогнозування розвитку міжособистісних взаємодій; комунікативної, що забезпечує ефективність власне процесу спілкування (дана функція пов'язана з адекватним сприйняттям і розумінням партнера по спілкуванню); рефлексивної, яка знаходить своє відображення безпосередньо в самопізнанні. У свою чергу, макроструктура когнітивного аспекту соціального інтелекту виявляється у ставленні індивіда до себе як до цінності, у ціннісно-смысловій позиції до міжособистісних взаємин, а також в актуалізації мотиваційно-ціннісних орієнтацій особистості, аксіологічного ставлення до професійної та інших видів діяльності.

Мнемічний аспект соціального інтелекту педагога характеризує наявність у нього здатності до інтерпретації явищ, подій життя, поведінки інших людей і своєї

власної діяльності, в тому числі – професійної. Мнемічний аспект базується на особистісному досвіді індивіда, де суб'єктивні статистики утворюють особистісний інтерпретаційний комплекс.

Емпатійний аспект соціального інтелекту переважно залежить від таких чинників: форми поведінки, обраної педагогом як пріоритетної, очікувань від соціального оточення, ціннісного інтерпретаційного комплексу у ставленні до навколишнього світу, можливостей індивіда в плані використання механізмів антиципації у розв'язанні різних проблем соціального життя, в тому числі – професійних тощо.

Зазначено, що базовим компонентом соціального інтелекту педагога є комунікативна компетентність. Враховуючи особливості педагогічної діяльності (О.Ф.Бондаренко, І.А.Зязюн, Л.М.Карамушка, Н.В.Кузьміна, Г.В.Ложкін, С.Л.Рубінштейн, Н.В.Чепелева, Ю.М.Швалб та ін.), було розроблено структуру комунікативної компетентності педагога (рис. 4).

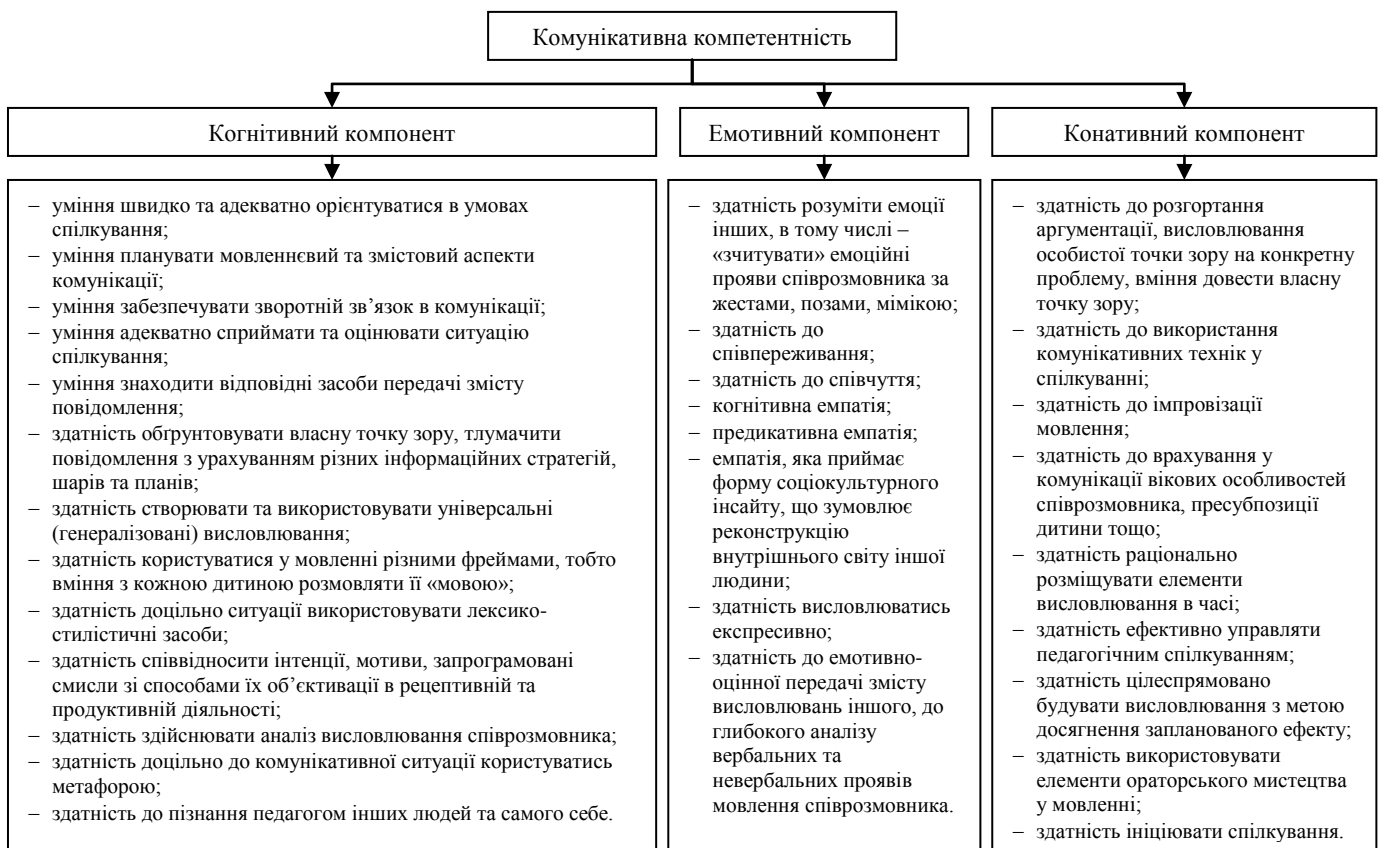

Рис. 4. Структура комунікативної компетентності педагога

В роботі прогностичну компетентність розглянуто як компонент соціального інтелекту педагога. Спираючись на дослідження Б.Г.Ананьєва, А.В.Брушлинського, О.І.Власової, Ю.М.Кулюткіна, Б.Ф.Ломова, В.М.Мясищева, Є.М.Суркова та ін., запропоновано структуру прогностичної компетентності педагога (рис. 5).

Враховуючи виокремлені аспекти прогностичної компетентності педагога, а також спираючись на дослідження Л.О.Регуш щодо функціонування прогностичних здібностей особистості, виділено характеристики, які відповідають аспектам прогностичної компетентності педагога, та визначено рівні сформованості останньої.

У четвертому розділі – «Емпіричне дослідження рівня розвитку соціального інтелекту педагогів дошкільних, позашкільних, шкільних та вищих закладів

освіти» – подано результати такого дослідження, зроблено висновки щодо індивідуальних особливостей педагогів, від яких залежить рівень розвитку їх соціального інтелекту.

Рис. 5. Структура прогностичної компетентності педагога

Дослідження складалося з чотирьох етапів. На *першому етапі* (2004–2005 рр.) брали участь 114 педагогів дошкільних закладів різних регіонів України (дитячих садочків № 2, № 4 м. Рівного, № 5, 13, 14, 15, 18 м. Харкова, № 3, 8, 9, 11 м. Одеси, Новолюбомирського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) Олександрійської сільської ради Рівненського району Рівненської області, Клеванського дошкільного навчального закладу загального розвитку № 1 (ясла-садок) Клеванської селищної ради Рівненського району Рівненської області, Шпанівського НВК «школа-сад» Рівненської районної ради Рівненської області, № 1, 2, 4 м. Шепетівки Хмельницької області, № 1, 2 м. Кам'янець-Подільського Хмельницької області). Всі педагоги були розподілені на групи залежно від категорії, яку вони мають, від посади, а також від місця проживання (обласне місто – районний центр). Проведення дослідження із педагогами дошкільних закладів освіти не дало можливості зробити висновків щодо гендерних особливостей соціального інтелекту у даної групи респондентів, адже педагогів-чоловіків не було в цих навчально-виховних установах.

На початку дослідження ми припустили, що рівень розвитку соціального інтелекту педагогів дошкільних закладів буде залежати від рівня їх дивергентного мислення, адже професійна діяльність цих фахівців (танцювальна, музична та ін.) є великою мірою творчою. У дослідженні з метою оцінки соціального інтелекту та дивергентного мислення респондентів використано методику Дж.Гілфорда та М.О'Саллівена «Дослідження соціального інтелекту», вербальні та образні субтести «Методики дослідження дивергентного мислення» П.Торренса, Дж.Гілфорда (в модифікації О.Є.Тунік).

З метою дослідження рівня розвитку *комунікативної компетентності педагогів* дошкільних закладів освіти використано: «Методику діагностики комунікативних та

організаційних здібностей» (КОЗ-2); «Методику діагностики рівня педагогічної комунікативної компетентності» (Г.С.Трофимова); «Методику діагностики комунікативної соціальної компетентності» (КСК); «Тест комунікативних вмінь» (А.Я.Михельсон); «Методику діагностики інтелектуальних якостей керівника» (К.М.Борисова, Г.П.Логинова, М.О.Мдівані); шкалу «Техніка спілкування» (Н.Д.Творогова); тест «Діагностика комунікативної компетентності»; методику «Діагностика рівня потреби у спілкуванні» (Ю.М.Орлов, В.І.Шкуркін, Л.П.Орлова); опитувальник «Діагностика рівня емпатії» (В.В.Бойко); методику «Вимірювання освіченості особистості» (Л.В.Занков у модифікації А.В.Карпова).

З метою виявлення рівня розвитку *прогностичної компетентності педагогів* використовувалися: тест «Анаграми – 2009. Форма А»; тест Масселона; тест «Прогностична компетентність» (В.Д.Менделевич); опитувальник «Індекс життєвого стилю» (Р.Плутчик); методика «Вимірювання заданого часового інтервалу» (А.С.Дмитриєв, З.В.Войтюкова); копінг-тест діагностики прогностичної компетентності (Р.Лазарус); методика діагностики прогностичної компетентності (Е.Хейм); методика «Піраміда професійного зростання» (М.Ю.Варбан, О.Б.Старовойтенко); контент-аналіз творів «Стратегія життя», «Мій життєвий шлях».

З метою дослідження рівня розвитку *рефлексії у педагогів* нами було використано: анкету «Мое ставлення до рефлексивно організованої діяльності» та метод узагальнення незалежних характеристик (А.М.Веремчук); методику «Розуміння себе та іншого в міжособистісних стосунках» (А.Меграбян); методику діагностики видів інтелектуальної та особистісної рефлексії (Л.А.Найдьонова, М.І.Найдьонов); методики «Незавершені речення», «Автопортрет» та «Мій символ життєвого успіху» (М.Ю.Варбан); методику «Неіснуюча тварина»; методику «Вимірювання рівня рефлексивності особистості» (А.В.Карпов, В.В.Пономарьов); методику «Хто Я?» (М.Кун, Т.Макпартленд).

На даному етапі експерименту було використано: асоціативний експеримент з метою дослідження здатності педагогів розуміти смисл соціальних ситуацій; модифіковану нами методику Б.В.Зейгарник «Розуміння переносного значення прислів'їв і метафор» з ціллю дослідження здатності педагогів розуміти значення соціальних ситуацій.

Отримані результати свідчать про посередній рівень розвитку соціального інтелекту у педагогів дошкільних закладів освіти, в тому числі – у тих, які здійснюють керівництво цими установами (результати за соціальним інтелектом – в межах від 0,48 до 0,53 балів за результатами факторного аналізу). Не діагностовано достовірних значущих відмінностей у результатах респондентів, які проживають в обласному чи районному центрі, що свідчить про незалежність рівня соціального інтелекту від соціальних умов проживання педагогів, а також від віку, професійно-значущого досвіду тощо, адже респонденти, які мають вищу категорію, демонструють такий самий рівень розвитку соціального інтелекту, як і педагоги, які мають лише I та II категорії.

Визначено, що інтегральний показник соціального інтелекту респондентів в усіх групах має дещо нижчі значення, ніж результати за окремими здібностями соціального інтелекту, що свідчить про компенсацію певних здібностей та

здатностей за рахунок більш високого рівня розвитку інших, зокрема, – дивергентного мислення.

З метою математичного аналізу взаємозв'язку здібностей соціального інтелекту, якостей дивергентного мислення та здібностей розуміння метафоричного соціального смислу прислів'їв було здійснено кореляційний аналіз результатів педагогів із використанням критерію рангової кореляції r -Спірмена. Найбільш значущі кореляційні зв'язки було отримано між:

- *здібністю розуміти смисл висловлювань залежно від контексту ситуації та:* здібністю до пізнання класів поведінки, до виокремлення часткових ознак у різних невербальних реакціях людини, до узагальнення соціальних реакцій ($r=0,40$, $p<0,05$); здібністю розуміти системи поведінки та смисл ситуацій взаємодії в динаміці ($r=-0,40$, $p<0,05$); гнучкістю висловлювань ($r=0,49$, $p<0,05$); актуалізацією асоціацій ($r=0,79$, $p<0,01$); особистісною рефлексією ($r=0,43$, $p<0,05$);

- *комунікативною компетентністю педагога та:* здібністю розуміти системи поведінки, смисл ситуацій взаємодії в динаміці ($r=-0,40$, $p<0,05$); прогностичною компетентністю ($r=-0,52$, $p<0,05$); екстраполяцією суб'єктивних уявлень ($r=0,54$, $p<0,05$); особистісною рефлексією ($r=0,51$, $p<0,05$); інтелектуальною рефлексією ($r=0,63$, $p<0,01$);

- *оригінальністю висловлювання та:* актуалізацією асоціацій ($r=-0,41$, $p<0,05$); гнучкістю висловлювань ($r=0,73$, $p<0,01$); прогностичною компетентністю ($r=0,51$, $p<0,05$); здібністю розуміти системи поведінки, смисл ситуацій взаємодії в динаміці ($r=0,68$, $p<0,01$); диференціацією смислу приказок, їх творчою інтерпретацією ($r=0,68$, $p<0,01$); здатністю до створення унікального продукту ($r=0,73$, $p<0,01$) та ін.

Особливістю кореляційних зв'язків педагогів дошкільних навчальних закладів є взаємозв'язок здібностей соціального інтелекту з: диференціацію прихованих смислів прислів'їв, продуктивністю інтерпретацій, загальним показником дивергентного мислення. Можливість такого взаємозв'язку була зумовлена специфікою творчої діяльності педагогів: символічним вираженням смислу міжособистісної взаємодії за допомогою структурних компонентів танцю (поз, міміки, жестів), художньою та музичною творчістю тощо, що й фасилітувало достатній рівень соціального інтелекту педагогів.

У дисертації описано та проаналізовано результати *другого етапу* дослідження (2006–2008 рр.) рівня розвитку соціального інтелекту вчителів загальноосвітніх середніх шкіл. На даному етапі брали участь 395 вчителів ЗОШ різних регіонів України та 8 директорів шкіл (ЗОШ № 5, № 15 м. Рівного, Шпанівський НВК «школа-сад» Рівненської районної ради Рівненської області, Котівська ЗОШ I–III ступенів Рівненської районної ради Рівненської області, Квасилівський НВК «школа-ліцей» Рівненської районної ради Рівненської області, Здолбунівська ЗОШ № 5 Рівненського району, ЗОШ № 45, № 96 м. Одеси). На початку дослідження ми припустили, що рівень розвитку соціального інтелекту вчителя ЗОШ буде залежати від категорії (яку він/вона має), дисципліни, яку читає даний вчитель (до якого циклу навчальних дисциплін належить даний предмет), а також від психологічного типу особистості та від гендерних особливостей педагога тощо. Розподіл груп та мікрогруп відбувався за допомогою методу рандомізації (технологія парного дизайну), що дозволило нам вирівняти кількість чоловіків та жінок у кожній

мікрогрупі (виняток становлять лише ці мікрогрупи, до яких увійшли вчителі початкових класів, адже чоловіків серед цієї категорії педагогів не було).

На даному етапі експерименту використано ті самі методики, що й на попередньому етапі дослідження. Також для визначення психологічного типу особистості вчителів було застосовано: опитувальник В.М.Мін'ярова; типологічний опитувальник МВТІ; особистісний опитувальник СРІ; методику оцінки особистісно-ділових професійно-важливих якостей особистості (Т.Ю.Базаров); методику міжособистісної прийнятності (Н.В.Бахарєва); методику оцінки комплексної продуктивності в управлінських ситуаціях (Р.Скок); розроблену нами анкету з метою діагностики труднощів взаємодії вчителів з іншими людьми.

Встановлено, що рівень розвитку соціального інтелекту вчителів початкових класів є достатньою мірою високим (від 0,68 до 0,73 балів). Такі результати пояснюються, передусім, сформованістю комунікативної компетентності респондентів, здатністю планувати хід професійної діяльності та прогнозувати її наслідки й результати, інтелектуальною та особистісною рефлексією, а також емпатією.

У вчителів природничо-гуманітарного циклу було отримано показники, які свідчать про середній рівень розвитку соціального інтелекту (від 0,40 до 0,51 балів). Показники жінок усіх груп були дещо вищими, ніж у чоловіків. В цілому, отримані дані свідчать про те, що вчителі природничо-гуманітарного циклу жіночої статі мають більш високий рівень емпатії, ніж чоловіки, та здатні виявляти неабияку гнучкість у професійних ситуаціях, які виникають.

В усіх групах чоловіків, до складу яких увійшли вчителі фізико-математичного циклу, а також у групі директорів шкіл – чоловіків, діагностовано високі результати соціального інтелекту за всіма пропонованими нами субтестами (від 0,69 до 0,73 балів), тоді як у жінок відповідних груп результати є досить посередніми, такими, як у чоловіків та жінок-вчителів дисциплін природничо-гуманітарного циклу. Високі результати чоловіків – вчителів дисциплін фізико-математичного циклу та директорів шкіл пояснюються, передусім, високими даними за комунікативною та прогностичною компетентностями.

Результати за рівнями сформованості соціального інтелекту вчителів ЗОШ свідчать про те, що від рівня кваліфікації вчителя, тобто від стажу роботи у школі, від віку педагога тощо рівень розвитку соціального інтелекту не залежить. Встановлено, що соціальний інтелект вчителя залежить від гендерних особливостей респондентів, від предметної сфери професійної діяльності, якою педагог займається після закінчення ВНЗ, а також від психологічного типу його особистості. Так, найвищий рівень соціального інтелекту мають вчителі гармонійного, конформного та домінувального типів особистості, найнижчий – інфантильного та тривожного. Достатній рівень розвитку соціального інтелекту (середній та вище середнього) діагностовано у вчителів сенситивного, інтровертованого та екстравертованого типів особистості. Психотип особистості, в свою чергу, зумовлював обрання респондентом тої чи іншої сфери професійної діяльності (тобто, природничо-гуманітарної чи фізико-математичної, професії вчителя початкових класів тощо).

Третій етап експериментального дослідження був спрямований на визначення рівня розвитку соціального інтелекту педагогів позашкільних закладів освіти. Враховуючи результати, отримані на вибірці педагогів дошкільних закладів освіти, ми припустили, що існує взаємозв'язок рівня розвитку соціального інтелекту педагогів позашкільних закладів освіти із специфікою розуміння контексту ситуації міжособистісної взаємодії, творчими особливостями роботи педагогів (а, отже, високим рівнем розвитку дивергентних здібностей), свободою використання творчих засобів та методів роботи з молоддю.

Емпіричне дослідження проводилось протягом 2009–2011 рр. На даному етапі експерименту не було можливостей проаналізувати гендерні особливості соціального інтелекту у педагогів позашкільних закладів освіти в результаті суто об'єктивних чинників, адже всі педагоги, які працювали в даних закладах освіти і брали участь в експерименті, були жіночої статі. У дослідження було залучено 201 педагога позашкільних закладів освіти (Палац дітей та молоді, творча школа «Хитрий лис», художня школа № 1, позашкільний заклад «Англійська для малят», м. Рівне; позашкільний заклад освіти Рівненського районного Центру дитячої та юнацької творчості Рівненської районної ради Рівненської області; музична школа № 3, м. Одеса; творча студія «Малюнок на піску», музична школа № 2, художня школа № 1 м. Кам'янець-Подільський). У дослідженні також брали участь 9 директорів цих установ. Було використано ті самі методики, що і з педагогами дошкільних закладів освіти.

Визначено, що у педагогів позашкільних закладів освіти всі структурні компоненти соціального інтелекту мають досить високий рівень розвитку. Найбільша кількість цих педагогів (59,64%) адекватно розуміє фактуальний та імпліцитний контексти ситуації міжособистісної взаємодії. Як правило, респонденти із середнім рівнем розвитку соціального інтелекту (15,2%) враховували тільки один із контекстів ситуації міжособистісної взаємодії (зокрема, 39,46% педагогів – актуальний та 32,43% – імпліцитний). У 25,16% респондентів із низьким рівнем розвитку соціального інтелекту діагностовано нерозуміння контекстів ситуації міжособистісної взаємодії, вони, як правило, повно та адекватно розуміли лише актуальний контекст ситуації міжособистісної взаємодії.

На *четвертому етапі* емпіричного дослідження брали участь 459 викладачів вищих навчальних закладів різних регіонів України (РДГУ, ПВНЗ «РІС КСУ», МEGУ, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Одеський національний університет імені І.І.Мечнікова). На початку дослідження ми припустили, що рівень розвитку соціального інтелекту викладача вищої школи буде залежати від стажу роботи педагога у ВНЗ (а, отже, від наукового ступеня та звання, посади, яку він займає), психологічного типу особистості, а також від гендерних особливостей викладача тощо.

Емпіричне дослідження проводилося протягом 2012–2014 рр.; використано ті самі методики, що і на другому етапі експерименту. Встановлено, що досить низький рівень соціального інтелекту мають викладачі без наукового ступеня та вченого звання (вони не досягли бажаного успіху в професійній діяльності). Посередній рівень розвитку соціального інтелекту діагностовано у викладачів-кандидатів наук, а рівень розвитку соціального інтелекту вище середнього притаманний викладачам-докторам наук.

Визначено, що характерологічні особливості, зокрема, психологічний тип особистості, великою мірою фасилітують розвиток соціального інтелекту педагога вищої школи. Необхідний та достатній рівень розуміння соціальних ситуацій діагностовано у викладачів гармонійного, сенситивного, інтровертованого та конформного типів особистості. Ці викладачі доброзичливо і відкрито ставляться до інших людей, приймаючи навіть негативні риси характеру останніх. Досить низький рівень соціального інтелекту діагностовано у викладачів тривожного, домінувального та інфантильного типів особистості.

Доведено, що високий рівень соціального інтелекту, який діагностовано у викладачів гармонійного та конформного психотипів особистості, є оптимальним для продуктивної та узгодженої взаємодії викладачів із соціальним середовищем (в тому числі – професійним).

На даному етапі експерименту з метою вивчення гендерних характеристик соціального інтелекту викладачів, аналізу зв'язку якостей соціального інтелекту із властивостями особистості педагогів та когнітивними стилями виконання ними професійної діяльності, було використано додаткові тестові методики: з метою вивчення гендерних характеристик соціального інтелекту – «Тест визначення психологічної статі особистості BSRI» (С.Берн в адаптації О.Г.Лопухової); для діагностики мотивації досягнення викладачів – «Тест-опитувальник мотивації досягнення» (А.Меграбян в модифікації М.Ш.Магомет-Емінова); з метою вивчення спрямованості особистості викладачів використано орієнтаційну анкету «Визначення спрямованості особистості» (Б.Басс); з ціллю визначення рівня розвитку емпатії у викладачів – методику «Діагностика емпатії» (А.Меграбян, Н.Епштейн), «Опитувальник афіліації» (А.Меграбян); для аналізу настановлення викладачів щодо виходу із конфліктної ситуації – «Методику діагностики провідного типу реагування» (М.М.Кашапов, І.А.Карачева).

З метою аналізу когнітивного стилю виконання викладачами професійної діяльності було використано «Методику діагностики когнітивного стилю професійної педагогічної діяльності» (Б.Лівер), яку нами було перекладено з англійської мови на українську, апробовано на 830 викладачах РДГУ, «РІС КСУ», МEGУ, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Одеського національного університету імені І.І.Мечнікова протягом 2009 р. Коефіцієнт надійності методики за методом К'юдера-Річардсона дорівнює 0,82.

Результати дослідження свідчать про те, що для викладачів є характерним не лише прояв маскулінної та фемінної соціально-психологічної статі, а й прояв андрогінної: чоловіки – 18,83%, жінки – 20,46%, а також недиференційованої статі (чоловіки – 11,69%, жінки – 10,55%).

Найвищі результати за рівнем розвитку соціального інтелекту отримали чоловіки маскулінного типу (42,93 бали), а також жінки (40,88 балів) та чоловіки (38,47 балів) андрогінного типу. Визначено, що викладачі андрогінного типу мають рівень розвитку соціального інтелекту вище середнього за рахунок деякого «розширення» меж комунікації та взаємодії, що дозволяє цим викладачам виходити за межі своєї гендерної ролі, ефективно співпрацювати з оточуючими.

Середній рівень розвитку соціального інтелекту діагностовано у викладачів-жінок (34,22 бали) та у чоловіків (31,16 балів) фемінного типу, а також у жінок

маскулінного типу (29,46 балів). Рівень соціального інтелекту нижче середнього діагностовано у чоловіків (26,12 балів) та у жінок (25,00 балів) недиференційованого психотипу.

Визначено, що андрогінний тип гендерної ідентичності за рахунок поєднання високої фемінності та маскулінності дозволяє викладачам, незалежно від статі, виявляти більшу адаптивність, гнучкість та креативність у поведінці, що підтверджується високими показниками соціального інтелекту. Фемінний та недиференційований типи гендерної ідентичності чоловіків великою мірою обмежують соціальну адаптацію викладачів, що підтверджується низькими даними соціального інтелекту.

У жінок, які мають андрогінний та маскулінний типи гендерної ідентичності, діагностовано значущі відмінності за показниками соціального інтелекту. Не дивлячись на те, що виявлено тенденцію до більш високих показників у викладачів-жінок андрогінного типу гендерної ідентичності, можна стверджувати, що маскулінний тип гендерної ідентичності не накладає суттєвих обмежень на успішність соціальної адаптації педагогів; проте, рівень соціального інтелекту у викладачів-жінок маскулінного типу є достатньо низьким, як і соціальний інтелект у жінок недиференційованого типу гендерної ідентичності.

Встановлено, що рівень самооцінки викладачів-чоловіків маскулінного психотипу (0,68) є вищим, ніж у жінок фемінного типу (0,44, $p < 0,01$). Виявлено гендерні особливості рівня самооцінки серед чоловіків та жінок: самооцінка андрогінних чоловіків та жінок є вищою за самооцінку фемінних чоловіків та жінок.

Показники мотивації досягнення «на успіх» у маскулінних жінок (0,87) є вищими, ніж у чоловіків (0,80), проте статично значущої різниці не встановлено. Виявлено гендерні особливості мотивації досягнення серед жінок: маскулінні (0,87) та андрогінні (0,84) жінки більшою мірою зорієнтовані «на успіх», аніж фемінні (0,32) та недиференційовані (0,21). Фемінні жінки, на відміну від маскулінних та андрогінних, найчастіше обирають тактику «уникнення невдач», що відповідає отриманим у дослідженні більш високим показникам за самооцінкою у маскулінних та андрогінних жінок.

Виявлено гендерні особливості особистісної спрямованості серед викладачів-жінок: для маскулінних (0,78) та андрогінних (0,75) жінок більшою мірою значущою є спрямованість «на кар'єру», а для фемінних (0,79) та недиференційованих (0,74) – «на спілкування», що може бути пов'язаним із спрямованістю перших на професійну самореалізацію та особистісне зростання.

З'ясовано, що рівень емпатійності жінок є вищим, ніж у чоловіків. Виявлено гендерні особливості: фемінні жінки (0,63) більшою мірою є емпатійними, ніж андрогінні (0,40) та маскулінні (0,44), що відповідає традиційному типові гендерної соціалізації.

Отримані результати на даному етапі емпіричного дослідження дозволяють стверджувати, що викладачі-чоловіки маскулінного та андрогінного психотипів та жінки андрогінного психотипу, як правило, обирають такі когнітивні стилі професійної діяльності, як аналітичний, контекст-незалежний, нелінійний та рефлексивний тощо. Отже, ці психотипи у даних груп респондентів найбільшою мірою актуалізують продуктивні мотиваційно-поведінкові характеристики

особистості, вибір педагогами ефективних когнітивних стилів, фасилітує становлення у викладачів високого рівня розвитку соціального інтелекту.

У п'ятому розділі – «Соціальний інтелект та професійно важливі якості педагога» – подано результати емпіричного дослідження взаємозв'язку соціального інтелекту та індивідуальних особливостей педагогів, описано розроблену структурно-функціональну модель становлення соціального інтелекту майбутніх педагогів, яку було апробовано у вищих навчальних закладах, визначено психологічні особливості, умови та психолого-педагогічні чинники становлення соціального інтелекту педагогів.

На даному етапі емпіричного дослідження (2015–2016 рр.) брали участь ті самі педагоги, що й на попередніх етапах. Всього до даного дослідження були залучені 1177 педагогів (356 чоловіків та 821 жінка), із яких 106 займали керівні посади (при цьому, на даному етапі експерименту враховувались не лише вищі керівні посади, зокрема, директор школи чи ректор ВНЗ, але й такі, як декан факультету, завідувач кафедри тощо).

На початку дослідження ми припустили, що соціальний інтелект педагога безпосередньо пов'язаний із такими індивідуально-психологічними особливостями фахівця, як емпатійні здатності, макіавеллізм, смисложиттєві орієнтації, а також із професійною успішністю. Було використано: Міннесотський багатопрофільний особистісний опитувальник ММРІ; методику «Дослідження соціального інтелекту» (Дж.Гілфорд, М.О'Саллівен); «Методику діагностики рівня емпатійних здібностей» (В.В.Бойко); тест «Смисложиттєві орієнтації» (СЖО) (Д.О.Леонтєв); методику «Групова оцінка особистості» (ГОО); «Шкалу макіавеллізму» (шкала Мак-IV в адаптації В.В.Знакова).

Проведено порівняльний аналіз окремих показників і загального рівня соціального інтелекту у респондентів, які займають керівні посади, та в інших педагогів. Виявилось, що за всіма показниками у них не існує статистично значущих відмінностей. Отже, можна стверджувати, що фактор виконання управлінської діяльності не має вирішального впливу на рівень розвитку соціального інтелекту.

Порівняння показників соціального інтелекту педагогів різних професійних кваліфікацій виявило статистично значущі відмінності в рівні соціального інтелекту респондентів. Виявилося, що у педагогів-докторів та кандидатів наук, порівняно із викладачами без наукового ступеня, більшою мірою розвинені здібності розуміння людей і виконання продуктивної соціальної взаємодії з ними ($r=0,53$, $p<0,05$). Останнє твердження великою мірою пов'язано зі специфікою професійної діяльності педагогів із науковими ступенями та званнями, яка передбачає взаємодію викладачів як із керівниками, так і з підлеглими, що ставить більш високі вимоги щодо рольової поведінки перших, актуалізує їхні вміння враховувати психологічні особливості, очікування, ціннісні і смисложиттєві орієнтації колег по роботі (як керівників, так і підлеглих).

Визначено, що віковий фактор не є визначальним у рівні розвитку соціального інтелекту викладачів. Більш значущими є інші характеристики індивідуального розвитку особистості, зокрема, гендерні особливості, когнітивні стилі виконання професійної діяльності та способи розв'язання конфліктних ситуацій.

Отримані емпіричні показники свідчать про те, що соціальний інтелект педагогів має позитивний кореляційний зв'язок із такими психологічними характеристиками,

як індивідуальні особливості людини, емпатійні здібності, макіавеллізм, смисложиттєві орієнтації тощо. У педагогів із високим та середнім рівнями соціального інтелекту за більшістю шкал за тестом «Смисложиттєві орієнтації» Д.О.Леонтєєва діагностовано високі показники: за шкалами «цілі в житті» (0,69 та 0,63), «результативність життя» (0,55 та 0,49), «Локус контролю – Життя» (0,72 та 0,65).

Найбільш емпатійними серед керівників структурних підрозділів є ті, що мають середній рівень соціального інтелекту, у яких виявились більш високі дані (порівняно із керівниками з низьким і високим рівнями соціального інтелекту) за такими шкалами, як раціональний канал емпатії (0,64, $\rho < 0,01$; 0,35, $\rho < 0,05$; 0,51, $\rho < 0,05$), емоційний канал емпатії (0,54, $\rho < 0,01$; 0,41, $\rho < 0,05$; 0,49, $\rho < 0,05$), інтуїтивний канал емпатії (0,59, $\rho < 0,01$; 0,40, $\rho < 0,05$; 0,54, $\rho < 0,01$), канал «настановлення» (0,69, $\rho < 0,01$; 0,38, $\rho < 0,05$; 0,64, $\rho < 0,01$), канал «проникаюча емпатійна здатність» (0,65, $\rho < 0,01$; 0,30, $\rho < 0,05$; 0,61, $\rho < 0,01$).

Проте, результати за комунікативною та прогностичною компетентностями, рефлексією тощо є найвищими у керівників структурних розділів та підрозділів із високим рівнем соціального інтелекту. Отримані результати дозволяють стверджувати, що найбільш ефективними для педагогічних колективів є керівники структурних розділів та підрозділів, які мають високий рівень розвитку соціального інтелекту.

За макіавеллізмом керівники із соціальним інтелектом із рівнем вище середнього перевершують керівників із середнім рівнем ($r=0,51$, $\rho < 0,05$). У керівників із середнім рівнем соціального інтелекту не діагностовано статистично значущої різниці в результатах за макіавеллізмом порівняно із керівниками із соціальним інтелектом нижче середнього рівня (0,71; 0,68). Виявлено статистично значущу різницю в результатах за макіавеллізмом між керівниками з рівнями розвитку соціального інтелекту нижче середнього та низьким ($r=0,48$, $\rho < 0,05$). Визначено, що такі результати за макіавеллізмом зумовлені специфікою професійного середовища, а саме тим, що педагоги, які не займають керівної посади, фактично нічого не вирішують, що створює значно менші можливості для реалізації ними маніпулятивних тенденцій.

Встановлено, що найбільш високий соціальний інтелект мають керівники із високими показниками професійної успішності ($r=0,70$, $\rho < 0,01$). Виявлено позитивний кореляційний зв'язок залежності ефективності педагогічної та управлінської діяльності від рівня розвитку соціального інтелекту, а також від стажу педагогічної та управлінської діяльності. Високі значення соціального інтелекту, які відповідають максимальним показникам успішності виконання педагогічної діяльності, характеризують осіб із високим (більше 15 років) стажем педагогічної чи/та управлінської діяльності. Отже, зниження ефективності педагогічної та управлінської діяльності за умов невисоких значень соціального інтелекту зумовлено як низьким рівнем соціального інтелекту, так і відносно меншим стажем педагогічної діяльності.

З метою фасилітації становлення соціального інтелекту майбутніх фахівців педагогічної сфери діяльності нами було розроблено структурно-функціональну

модель (рис. 6), сформульовано психологічні умови фасилітації розвитку соціального інтелекту майбутніх педагогів.

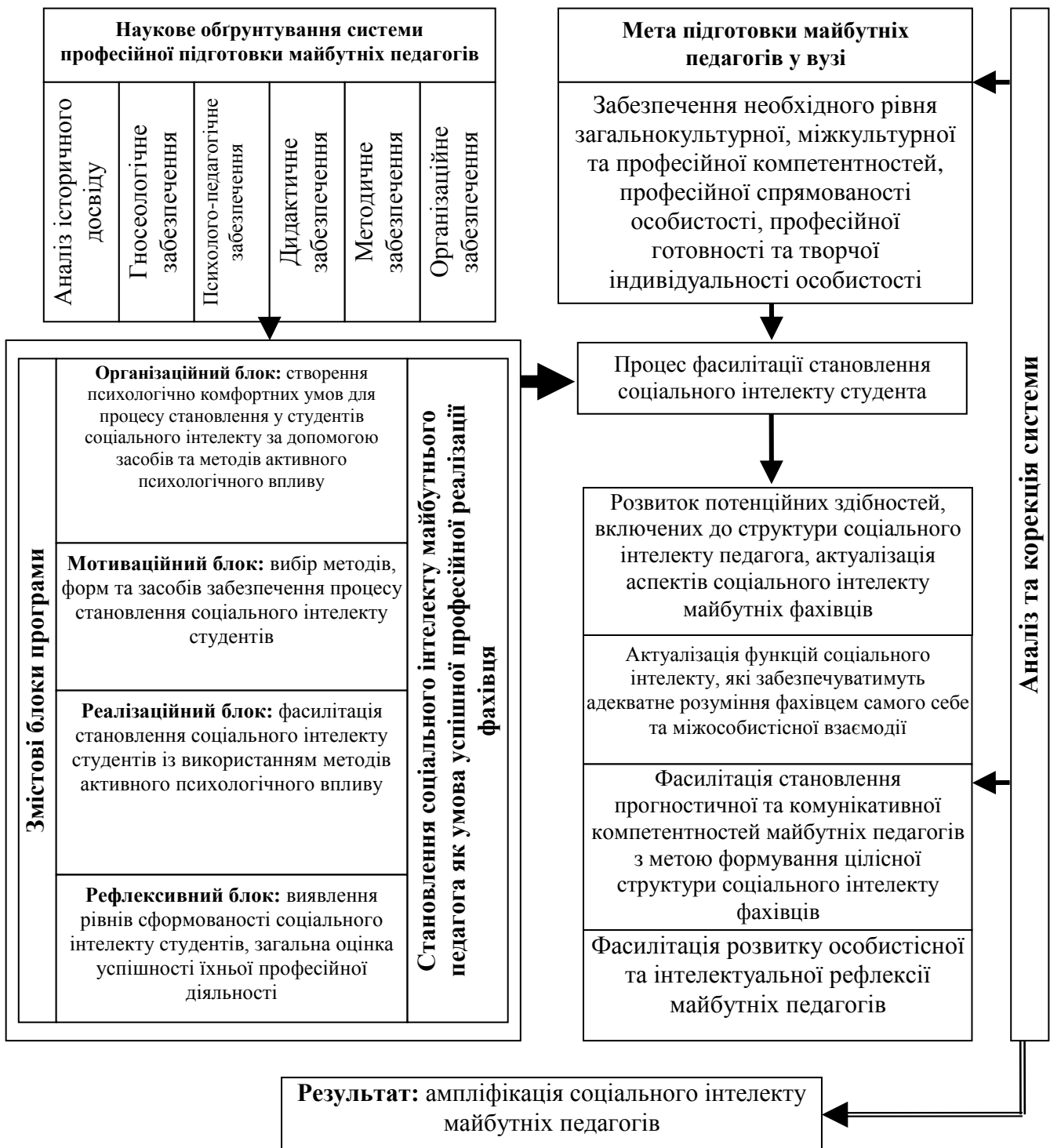

Рис. 6. Структурно-функціональна модель становлення соціального інтелекту майбутніх педагогів

Структурно-функціональна модель становлення соціального інтелекту майбутніх педагогів передбачала використання програми фасилітації розвитку соціального інтелекту. Для впровадження цієї програми було визначено її основні блоки.

I блок – організаційний, на якому відбувалося ознайомлення студентів із цілями розвивальної програми, термінами її реалізації та тривалістю.

II блок – мотиваційний. На даному етапі відбувалося мотивування студентів до становлення свого соціального інтелекту; здійснювалося проектування комплексу методів активного навчання та форм організації діяльності студентів, спрямованих на становлення соціального інтелекту в процесі професійної підготовки у вищій школі.

На даному етапі в навчальні плани спеціальності 6.02030302. Філологія. «Мова і література (англійська, німецька, французька)» Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, спеціальності 6.020302 «Історія*» історико-соціологічного факультету РДГУ, спеціальностей 6.040201 «Математика*», 6.040301 «Прикладна математика» та 6.040302 «Інформатика» факультету математики та інформатики Одеського національного університету імені І.І. Мечнікова було введено дисципліну обов'язкового циклу «Психологія соціального інтелекту педагога».

III блок – реалізаційний. На даному етапі роботи зі студентами було впроваджено тренінгову програму (25 занять по 60 хвилин кожне), яка містить п'ять блоків.

I блок тренінгу. Актуалізація та формування комунікативної компетентності студентів. Для студентів експериментальних груп було організовано різні види тренінгів, а саме:

1. *Тренінг актуалізації емпатійних здатностей та комунікативних здібностей* (розроблений К.Кушнером, Р.Брислінгом). Використовувалися вправи, спрямовані на розвиток комунікативних здібностей студентів.

2. *Загальнокультурний тренінг* (розроблений Т.Д'юком). Використовувалися вправи з ціллю актуалізації нарративної ідентичності особистості.

3. *Культуро-специфічний тренінг* (розроблений Г.Гріандісом).

Використовувалися техніки розвитку інтерпретативної компетенції майбутніх педагогів.

Вправи цих тренінгів були в цілому спрямовані на актуалізацію та формування комунікативної компетентності студентів. На даному етапі також впроваджено вправи розробленого нами соціально-психологічного тренінгу «*Фасилітація становлення соціального інтелекту майбутніх фахівців педагогічної сфери діяльності*». Використано *методи та прийоми роботи, техніки* тощо: бесіди; вправи на релаксацію; вправи з метою аналізу конкретних ситуацій; рольові та ділові ігри; техніки інтерактивного моделювання та актуалізації нарративної компетентності.

II блок тренінгу. Актуалізація та формування прогностичної компетентності студентів. На даному етапі роботи використано *методи та прийоми роботи, техніки* тощо: техніки інформування (бесіди); моделювання ситуацій; рольові ігри; техніки гештальт-терапії, піскової терапії, символдрами, техніки стимуляції та техніки актуалізації нарративної компетентності.

III блок тренінгу. Розвиток здатності до відрефлексування діяльності. Використано *методи та прийоми роботи, техніки* тощо: рольові ігри з метою створення рефлексивних інверсій, контрастів; техніки «порожнього стільця», «дзеркала»; техніки моделювання ситуацій та символдрами; техніки самооцінки та біографічної рефлексії.

IV блок – рефлексивний, в ході якого проводилась повторна психологічна діагностика рівня розвитку соціального інтелекту студентів; відбувалося співставлення отриманих результатів із початковими зрізом; здійснювалися аналіз динаміки становлення соціального інтелекту студентів, мотивування майбутніх педагогів на саморозвиток соціального інтелекту в подальшій професійній діяльності.

Розроблена програма фасилітації становлення соціального інтелекту майбутніх педагогів була успішно апробована на етапі проведення формувального експерименту. Наприкінці формувального експерименту статистично значущу відмінність у результатах студентів експериментальних груп (порівняно з результатами констатувального дослідження) було отримано за складовими соціального інтелекту, зокрема, за когнітивною, комунікативною та прогностичною компетентностями, емпатією та рефлексією. Отримані наприкінці формувального експерименту дані дозволяють стверджувати, що студенти експериментальних груп мають достатній рівень сформованості соціального інтелекту. У студентів контрольних груп результати за показниками компонентів соціального інтелекту не зазнали суттєвих змін порівняно з констатувальним дослідженням, що також свідчить про ефективність запропонованої нами програми.

ВИСНОВКИ

В дисертації здійснено теоретичне узагальнення результатів вивчення наукової проблеми психології соціального інтелекту педагога і представлено її нове вирішення. За результатами дослідження сформульовано такі **висновки**:

1. Обґрунтовано загальні теоретико-методологічні основи дослідження, визначено поняття «інтелект» в широкому та вузькому трактуванні. Зазначено, що у першому трактуванні йдеться лише про один-єдиний інтелект, про інтелектуальну сферу особистості тощо. В цьому розумінні *інтелект особистості* описано як ієрархічну систему, яка має декілька *рівнів*. *Перший рівень* – рівень функціонування когніцій; *другий рівень* – рівень метакогніцій; *третій рівень інтелекту* ампліфікує характеристики як першого, так і другого рівнів, при цьому інтелектуальна діяльність здійснюється переважно на неусвідомлюваному рівні, який наближує особистість до використання автоматизованих навичок та вмій. *Четвертий рівень* – рівень метаінтелектуальної діяльності, на якому відбувається експлікація творчих здобутків особистості.

У вузькому трактуванні «інтелекту» виокремлюються соціальний інтелект; технічний інтелект; мистецький інтелект; інформаційний інтелект тощо. Зазначено, що кожен вид інтелекту складають окремі *здібності особистості до виконання певного виду діяльності*.

2. Обґрунтовано концепцію та структуру соціального інтелекту педагога, суть якої полягає в наступному: *соціальний інтелект фахівця педагогічної сфери діяльності* – це складне особистісне утворення, системними структурами якого є комунікативна та прогностична компетентності. Системні структури містять інтегральні складові (механізми антиципації, децентрації, інтелектуальної ініціації, прийняття рішень, планування, контролю та самоконтролю, рефлексії тощо). Комунікативна компетентність та здібності педагога, які входять до структури

когнітивної компетентності, представлені на мікрорівні соціального інтелекту, прогностична компетентність та емпатія – на мезорівні, тоді як механізми антиципації, децентрації, інтелектуальної ініціації, прийняття рішень, планування, контролю та самоконтролю, рефлексії тощо, які забезпечують функціонування соціального інтелекту, – на макрорівні.

Доповнено структуру *комунікативної компетентності* фахівця педагогічної сфери діяльності такими компонентами: 1) когнітивний; 2) емотивний; 3) конативний, кожен із яких включає певні підструктурні елементи. В роботі *прогностичну компетентність* розглянуто як компонент соціального інтелекту педагога. Розроблено структуру прогностичної компетентності педагога; зазначено, що прогностична компетентність характеризується когнітивним, поведінковим і емоційним аспектами, які забезпечують ефективність розв'язання педагогом завдань, задач та ситуацій.

3. *Критеріями високого рівня розвитку соціального інтелекту педагога* є успішне розв'язання фахівцем соціальних нестандартних (в тому числі – оригінальних) задач та завдань, а також успішність педагога в реалізації професійної діяльності.

Виділено *аспекти соціального інтелекту педагога*: когнітивний, мнемічний та емпатійний, розкрито їхній зміст.

Ураховуючи особливості професійної діяльності педагога, запропоновано *додаткові функції його соціального інтелекту*, а саме: 1) інтегральна функція; 2) регулятивна функція; 3) метакогнітивна функція.

4. Встановлено, що соціальний інтелект та дивергентне мислення педагога дошкільних та позашкільних освітніх закладів формують єдину систему здібностей суб'єкта в розумінні соціальних ситуацій, ставлень та взаємодій. Соціальний інтелект забезпечує розуміння соціальних ситуацій, дивергентне мислення – розуміння «іншого» в індивідуальних значеннях та смислах, що дозволяє педагогу творчо та цілісно сприймати професійну ситуацію, ситуацію міжособистісної взаємодії тощо на основі збагачення типових соціальних смислів різноманітним індивідуальних значень та особистісних сенсів.

5. Доведено, що у вчителів шкіл та викладачів вищих навчальних закладів особливості соціального інтелекту великою мірою визначаються індивідуальними особистісними якостями, емпатійними здібностями, смисложиттєвими орієнтаціями, психотипами їх особистості, професійною успішністю фахівця. Рівень розвитку соціального інтелекту вчителів та викладачів також зумовлюється гендерними особливостями педагогів, зокрема, – гендерною ідентичністю особистості; соціальний інтелект у педагогів визначається гендерними особливостями мотиваційно-поведінкових характеристик, зокрема, мотивацією досягнення, особистісною спрямованістю, афіліацією, стилем поведінки в конфліктній ситуації, когнітивним стилем виконання професійної діяльності тощо.

6. Встановлено *психологічні особливості становлення соціального інтелекту педагога*:

- композитна оцінка соціального інтелекту педагога позитивно корелює із комунікативною та прогностичною компетентностями, рефлексивними та емпатійними здатностями особистості;

- соціальний інтелект педагога великою мірою залежить від створення позитивних умов для реалізації фахівцем активної, творчої діяльності, що актуалізуватиме

розвиток дивергентних здібностей педагога, дозволятиме йому творчо та цілісно сприймати професійну ситуацію, ситуацію міжособистісної взаємодії тощо на основі збагачення типових соціальних смислів різноманітним індивідуальним значенням та особистісним сенсам;

- високий рівень розвитку соціального інтелекту педагога визначається типом гендерної ідентичності, індивідуальними особистісними якостями, зокрема, гармонійним, конформним та домінуючим психотипами їх особистості, прийняттям нелінійного та (чи) полонезалежного стилю виконання професійної діяльності як особистісно значущого.

Виявлено зв'язок між професійною успішністю педагога та рівнем його соціального інтелекту.

7. Визначено, що *психологічними умовами становлення соціального інтелекту педагога є:*

- актуалізація в педагогічній діяльності когнітивного, мнемічного та емпатійного аспектів соціального інтелекту завдяки створенню умов творчого рефлексивного середовища, ампліфікації здібностей соціального інтелекту фахівця;

- успішне розв'язання педагогом соціальних (в тому числі – оригінальних, нестандартних) задач та завдань;

- успішність фахівця в реалізації педагогічної діяльності;

- актуалізація розвитку комунікативної та прогностичної компетентності педагога, його рефлексивних та емпатійних здатностей;

- сформованість гармонійного, конформного та домінуючого психотипів особистості;

- сформованість соціального інтелекту залежно від певного типу гендерної ідентичності фахівця та ін.

Сформульовано *психологічні механізми становлення соціального інтелекту педагога:* 1) механізм актуалізації здатності педагогів до рефлексії, ідентифікації та творчості; 2) механізм вибору фахівцями стратегій реалізації рефлексивної творчої діяльності; 3) механізм прийняття соціально виваженого рішення.

8. Розроблено структурно-функціональну модель фасилітації становлення соціального інтелекту майбутніх фахівців педагогічної сфери діяльності. На основі моделі конкретизовано програму фасилітації становлення соціального інтелекту майбутніх педагогів. Остання складалася з чотирьох блоків: I блок – організаційний; II блок – мотиваційний; III блок – реалізаційний; IV блок – рефлексивний. Розроблено та на етапі експерименту успішно апробовано психологічний тренінг «*Фасилітація становлення соціального інтелекту майбутніх фахівців педагогічної сфери діяльності*», який вміщував три блоки вправ, кожен із яких актуалізував структурні компоненти соціального інтелекту студентів педагогічних ВНЗ: комунікативну та прогностичну компетентності, здатності до відрефлексування діяльності.

Запропонована програма фасилітації становлення соціального інтелекту майбутніх педагогів була апробована у формувальному експерименті, отримані емпіричні результати показали її ефективність.

9. Виявлено *психолого-педагогічні чинники становлення соціального інтелекту майбутніх педагогів:*

- підготовленість майбутніх педагогів до здійснення продуктивного спілкування та взаємодії з іншими людьми;
- підготовленість студентів до участі в активній, творчій діяльності, актуалізація їх якостей дивергентного мислення;
- організація викладачем рефлексивного творчого середовища під час навчання студентів у ВНЗ;
- фасилітація з боку викладача становлення у майбутніх педагогів рефлексивних та емпатійних здатностей;
- стимулювання викладачем розвитку у студентів комунікативної та прогностичної компетентностей.

Перспектива подальших досліджень полягає в детальному вивченні якісних характеристик когнітивних стилів виконання фахівцями інших професій своєї діяльності, особливостей мнемічного та емпатійного аспектів соціального інтелекту, які визначають рівень розвитку останнього.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Монографія:

1.1. Івашкевич Е. З. Соціальний інтелект педагога : [моногр.] / Е. З. Івашкевич. – К. : ТОВ «Принт-Хауз», 2017. – 536 с.

2. Посібники:

2.1. Івашкевич Е. З. Психологія інтелекту [Текст] / Е. З. Івашкевич, Н. О. Михальчук // Методичний посібник для студентів Вузу. – Рівне : РДГУ ; Міжнародний університет «РЕГІ» імені академіка Степана Дем'янчука, 2004. – 52 с.

2.2. Івашкевич Е. З. Типологія конфліктів та шляхи їх розв'язання : метод. посіб. для студ. Вузу [Текст] / Е. З. Івашкевич, Ю. О. Михальчук. – Рівне : Міжнародний університет «РЕГІ» імені академіка Степана Дем'янчука ; РДГУ, 2007. – 50 с.

2.3. Івашкевич Е. З. Розвиток інтелектуальних можливостей школярів засобами літератури : навч.-метод. посіб. для студ. вузів фіз. виховання і спорту (Рекомендовано Міністерством освіти і науки України, лист № 14/18.2-137 від 23.01.2006 р.) [Текст] / Н. О. Михальчук, Е. З. Івашкевич, Р. З. Поташнюк. – Рівне : ТОВ «Принт Хауз», 2010. – 192 с.

2.4. Івашкевич Э. З. Психологическая диагностика интеллекта и креативности личности : метод. пособие для студ. высших учебных заведений [Текст] / Э. З. Ивашкевич. – Ровно : РГГУ, 2014. – 70 с.

3. Статті в наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України:

3.1. Івашкевич Е. З. Проблема вивчення діалогічного рівня особистісно-комунікативного компонента образного мислення та шляхи її розв'язання [Текст] / Е. З. Івашкевич // Зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка АПН України «Проблеми загальної та педагогічної психології» / за ред. С. Д. Максименка. – К. : ГНОЗІС, 2003. – Т. 5, ч. 7. – С. 89–95.

3.2. Івашкевич Е. З. Особливості діагностики практичним психологом типів інтелектуальної обдарованості школярів [Текст] / Е. З. Івашкевич // Зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка АПН України «Проблеми загальної та педагогічної психології» / за ред. С. Д. Максименка. – К. : ГНОЗІС, 2004. – Т. 4, ч. 5. – С. 99–106.

3.3. Івашкевич Е. З. Психологічні особливості розвитку креативності особистості засобами літератури [Текст] / Е. З. Івашкевич // Наука і освіта : наук.-практ. журн. Південного наукового центру АПН України. – Одеса, 2004. – № 4–5, червень-вересень. – С. 27–31.

3.4. Івашкевич Е. З. Розвиток інтелектуальної обдарованості школярів у пізнавальній діяльності [Текст] / Е. З. Івашкевич // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. «Психологія і педагогіка». – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2004. – Вип. 5. – С. 92–99.

3.5. Івашкевич Е. З. Розвиток соціального інтелекту особистості. Актуальність проблеми [Текст] / Е. З. Івашкевич // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації : Укр. наук. журн. – К. : Ун-т «Україна», 2013. – № 2. – С. 177–180.

3.6. Івашкевич Е. З. Проблеми співвідношення соціального інтелекту особистості та мудрості в парадигмі гуманістичної психології [Текст] / Е. З. Івашкевич // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. «Психологія і педагогіка». – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2013. – Вип. 25. – С. 50–54.

3.7. Івашкевич Е. З. Соціальний інтелект особистості та його складові в структурі загального інтелекту [Текст] / Е. З. Івашкевич // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2013. – Т. 10, вип. 25. – С. 165–175.

3.8. Івашкевич Е. З. Ампліфікація структури соціального інтелекту педагога [Текст] / Е. З. Івашкевич // Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія». Сер. «Психологія і педагогіка». – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. – Вип. 28. – С. 71–83.

3.9. Івашкевич Е. З. Психологічні підвалини міжособистісних взаємин та структури соціального інтелекту особистості [Текст] / Е. З. Івашкевич // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2014. – Вип. 23. – С. 193–204.

3.10. Івашкевич Е. З. Рецепт проблеми структури соціального інтелекту педагога [Текст] / Е. З. Івашкевич // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2014. – Т. 10, вип. 26. – С. 366–377.

3.11. Івашкевич Е. З. Структура соціального інтелекту особистості в парадигмі гуманістичної психології [Текст] / Е. З. Івашкевич // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. Сер. «Педагогіка та психологія». – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – Вип. 686. – С. 42–49.

3.12. Івашкевич Е. З. Структура соціального інтелекту особистості та характеристика його базових складових [Текст] / Е. З. Івашкевич // Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія». Сер. «Психологія і педагогіка». – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. – Вип. 26. – С. 60–65.

3.13. Івашкевич Е. З. Особливості становлення соціального інтелекту особистості та рецепт структури соціального інтелекту педагога [Текст] / Е. З. Івашкевич //

Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. пр. – Сєверодонецьк : Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля, 2015. – Т. 2, вип. 2 (37). – С. 145–151.

3.14. Івашкевич Е. З. Принципи теорії асоційованих систем та структура соціального інтелекту педагога [Текст] / Е. З. Івашкевич // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. пр. – Сєверодонецьк : Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля, 2015. – Т. 3, вип. 2 (37). – С. 91–97.

3.15. Івашкевич Е. З. Сенситивність та соціальна уява як фуркаційні чинники становлення соціального інтелекту педагога [Текст] / Е. З. Івашкевич // Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації : Укр. наук. журн. – К. : Ун-т «Україна», 2015. – № 1 (38). – С. 118–124.

3.16. Івашкевич Е. З. Аспекти соціального інтелекту педагога [Текст] / Е. З. Івашкевич // Психологія: реальність і перспективи : зб. наук. пр. – Рівне : О. Зень, 2016. – Вип. 7. – С. 76–80.

3.17. Івашкевич Е. З. Моделі соціальних репрезентацій в парадигмі дослідження соціального інтелекту педагога [Текст] / Е. З. Івашкевич // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2016. – Т. 5, вип. 16. – С. 49–58.

3.18. Івашкевич Е. З. Невербальні підходи щодо вимірювання соціального інтелекту особистості та структура соціального інтелекту педагога [Текст] / Е. З. Івашкевич // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Талком, 2016. – Т. IX, вип. 9. – С. 222–231.

3.19. Івашкевич Е. З. Соціальний інтелект та соціальна компетентність особистості: психологія експлікації понять [Текст] / Е. З. Івашкевич // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2016. – Вип. 29. – С. 61–72.

3.20. Івашкевич Е. З. Соціо-культурний підхід як детермінанта визначення структури соціального інтелекту педагога [Текст] / Е. З. Івашкевич // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Вид-во «Фенікс», 2016. – Т. 12, вип. 22. – С. 99–107.

3.21. Івашкевич Е. З. Структура соціального інтелекту особистості та можливості використання вербальних вимірювальних процедур [Текст] / Е. З. Івашкевич // Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія». Сер. «Психологія і педагогіка». – Острого : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2016. – Вип. 3. – С. 65–78.

3.22. Івашкевич Е. З. Сучасні емпіричні дослідження соціального інтелекту особистості та структура соціального інтелекту педагога [Текст] / Е. З. Івашкевич // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2016. – Т. 1, вип. 45. – С. 100–106.

3.23. Івашкевич Е. З. Учінневий та інформаційний підходи до визначення соціального інтелекту педагога [Текст] / Е. З. Івашкевич // Актуальні проблеми

психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2016. – Т. 1, вип. 44. – С. 95–100.

3.24. Івашкевич Е. З. Феномен мудрості та структура соціального інтелекту педагога [Текст] / Е. З. Івашкевич // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. ; Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. – Т. VI, вип. 12. – С. 109–119.

3.25. Івашкевич Е. З. Категоріальні підходи до визначення соціального інтелекту особистості [Текст] / Е. З. Івашкевич // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. ; Ніжин : ПП Лисенко, 2016. – Т. 9, вип. 8. – С. 209–220.

3.26. Івашкевич Е. З. Феноменологічний, вимірювальний, генетичний, текстологічний та факторний психологічні підходи як підґрунтя структури соціального інтелекту педагога [Текст] / Е. З. Івашкевич // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2016. – Т. 10, вип. 28. – С. 173–186.

4. *Статті у фахових наукових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних:*

4.1. Ivashkevych E. Z. Developing of social intellect through communicative behavior of students [Text] / E. Z. Ivashkevych // Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics : зб. наук. пр. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний пед. ун-т імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич О. М., 2015. – Вип. 18 (1). – С. 27–38.

4.2. Ivashkevych E. Z. Intercultural competence and social intellect of a teacher in a sphere of psycholinguistics [Text] / E. Z. Ivashkevych // Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics : зб. наук. пр. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький пед. ун-т імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький : Вид-во КСВ, 2015. – Вип. 17. – С. 46–56.

4.3. Івашкевич Е. З. Емпіричні дослідження соціального інтелекту особистості [Текст] / Е. З. Івашкевич // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – Вип. 33. – С. 206–221.

4.4. Івашкевич Е. З. Комплексний підхід до визначення структури соціального інтелекту педагога [Текст] / Е. З. Івашкевич // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – Вип. 34. – С. 129–143.

4.5. Івашкевич Е. З. Психологічні підвалини процесуально-діяльнісного та регуляційного підходів до визначення структури соціального інтелекту педагога [Текст] / Е. З. Івашкевич // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – Вип. 31. – С. 80–94.

4.6. Івашкевич Е. З. Соціальний інтелект як здатність особистості до соціального пізнання та взаємодії [Електронний ресурс] / Е. З. Івашкевич // Technologies of

intellect development. – 2016 – Vol. 2, No. 2 (13). – Режим доступу : http://www.psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/current

4.7. Івашкевич Е. З. Соціальний інтелект як система інтелектуальних здатностей особистості [Текст] / Е. З. Івашкевич // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – Вип. 32. – С. 153–167.

4.8. Ivashkevych E. Z. The development of social intellect by the person's emotional activity [Text] / E. Z. Ivashkevych // Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics : зб. наук. пр. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький пед. ун-т імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич О. М., 2016. – Вип. 19 (1). – С. 62–71.

4.9. Ivashkevych E. Z. The problem of explication of social intellect of the person [Text] / E. Z. Ivashkevych // Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics : зб. наук. пр. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький пед. ун-т імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич О. М., 2016. – Вип. 20 (1). – С. 77–87.

5. *Статті в зарубіжних, періодичних наукових виданнях з напрямку, з якого підготовлено дисертацію:*

5.1. Івашкевич Э. З. Структура социального интеллекта личности [Текст] / Э. З. Івашкевич // Вестник Евразийского гуманитарного института. – Астана : ЕГИ, 2013. – Вып. 3–4. – С. 114–119.

5.2. Ivashkevych E. Z. Cross-cultural communication as a way to develop intercultural competence [Text] / E. Z. Ivashkevych // Preparation of pedagogue to the educational work with children and youth in Ukraine. – Warsaw, 2013. – № 1 (1). – P. 49–59.

5.3. Ivashkevych E. Z. Social intellect of the person, its structure and functions [Text] / E. Z. Ivashkevych // Scientific Letters of International Academic Society of Mikhail Baludansky. – 2014. – Vol. 2 (2). – P. 144–147.

5.4. Ivashkevych E. Z. Social intellect as the basic personal capacity of a teacher [Text] / E. Z. Ivashkevych // American Journal of Fundamental, Applied and Experimental Research : Scientific Journal. – New York, USA, 2016. – No 2 (2). – P. 52–56.

Основні положення дисертації викладено в 5 навчальних програмах (8,05 д.а.) та 75 тезах доповідей на наукових конференціях (12,18 д.а.), у тому числі 10 тез опубліковано за кордоном.

АНОТАЦІЇ

Івашкевич Е. З. Психологія соціального інтелекту педагога. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ, 2018.

Дисертаційне дослідження присвячено вивченню психологічних характеристик структурних складових соціального інтелекту педагога, які визначають його функціонування на мікро-, мезо- та макрорівнях. Описано структуру соціального інтелекту педагога. Визначено аспекти (когнітивний, мнемічний, емпатійний) соціального інтелекту фахівця педагогічної сфери діяльності. Проведене комплексне емпіричне дослідження соціального інтелекту педагогів, в якому брали участь

спеціалісти дошкільних, шкільних, позашкільних та вищих навчальних закладів. Проаналізовано прояви соціального інтелекту у педагогів різних психологічних типів особистості. Виявлено гендерні характеристики соціального інтелекту вчителів ЗОШ та викладачів ВНЗ, проаналізовано залежність рівня розвитку соціального інтелекту педагогів від типу їх гендерної ідентичності. Виявлено взаємозв'язок когнітивного стилю виконання педагогами професійної діяльності та рівня розвитку їх соціального інтелекту. Окреслено шляхи фасилітації становлення соціального інтелекту майбутніх педагогів та виявлено систему найбільш позитивних психолого-педагогічних чинників становлення їх соціального інтелекту.

Доведено, що у педагогів особливості соціального інтелекту великою мірою визначаються індивідуальними особистісними якостями, емпатійними здібностями, смисложиттєвими орієнтаціями, психотипами їх особистості, професійною успішністю фахівця. Також рівень розвитку соціального інтелекту педагогів зумовлюється їх гендерними особливостями, зокрема, – гендерною ідентичністю особистості; соціальний інтелект у педагогів визначається гендерними особливостями мотиваційно-поведінкових характеристик, зокрема, мотивацією досягнення, особистісною спрямованістю, афіліацією, стилем поведінки в конфліктній ситуації, когнітивним стилем виконання професійної діяльності тощо.

Ключові слова: соціальний інтелект, мікро-, мезо- та макрорівні соціального інтелекту, комунікативна компетентність, прогностична компетентність, емпатія, рефлексія, когнітивний, мнемічний та емпатійний аспекти соціального інтелекту, психологічні типи особистості, функції соціального інтелекту педагога.

Ивашкевич Э. З. Психология социального интеллекта педагога. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени доктора психологических наук по специальности 19.00.01 – общая психология, история психологии. – Институт психологии имени Г. С. Костюка НАПН Украины, Киев, 2018.

Диссертационное исследование посвящено изучению психологических характеристик структурных составляющих социального интеллекта педагога, которые определяют его функционирование на микро-, мезо- и макроуровнях. Описана структура социального интеллекта педагога. Определены аспекты (когнитивный, мнемический, эмпатийный) социального интеллекта специалиста педагогической сферы деятельности. Проведено комплексное эмпирическое исследование социального интеллекта педагогов, в котором принимали участие специалисты дошкольных, школьных, внешкольных и высших учебных заведений. Проанализированы проявления социального интеллекта у педагогов различных психологических типов личности. Определены гендерные характеристики социального интеллекта педагогов, проанализирована зависимость уровня развития их социального интеллекта от типа их гендерной идентичности. Выявлена взаимосвязь когнитивного стиля выполнения педагогами профессиональной деятельности и уровня развития их социального интеллекта. Определены пути фасилитации становления социального интеллекта будущих педагогов и описана система наиболее положительных психолого-педагогических факторов становления их социального интеллекта.

Доказано, что у учителей школ и преподавателей высших учебных заведений особенности социального интеллекта во многом определяются индивидуальными

личностными качествами, эмпатийными способностями, смысло-жизненными ориентациями, психотипами их личности, профессиональной успешностью специалиста. Также уровень развития социального интеллекта педагогов обусловлен их гендерными особенностями, в частности – гендерной идентичностью личности; социальный интеллект у педагогов определяется гендерными особенностями мотивационно-поведенческих характеристик, мотивацией достижения, личностной направленностью, аффилиацией, стилем поведения в конфликтной ситуации, когнитивным стилем выполнения профессиональной деятельности.

Ключевые слова: социальный интеллект, микро-, мезо- и макроуровни социального интеллекта, коммуникативная компетентность, прогностическая компетентность, эмпатия, рефлексия, когнитивный, мнемический и эмпатийный аспекты социального интеллекта, психологические типы личности, функции социального интеллекта педагога.

Ivashkevych E. Z. Psychology of the social intelligence of a teacher. – Manuscript.

The dissertation for Doctor degree in Psychology in specialty 19.00.01 – General psychology, History of psychology. – G. S. Kostyuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine, Kyiv, 2018.

The dissertation deals with the study of psychological characteristics of components of the teacher's social intelligence, which determine the process of functioning of social intelligence on micro-, meso- and macro-levels. The structure of the social intelligence of a teacher was described. The aspects (cognitive, mnemonic, empathic) of the teacher's social intelligence were determined. The structure of the social intelligence of a teacher was attributed by a prognostic competence, there were described the aspects (behavioral, emotional, etc.) of a prognostic competence; its content was revealed, and the levels of the development of a prognostic competence as a personal neoplasm in the structure of social intelligence were highlighted.

A comprehensive empirical research of the social intelligence was conducted by a specialist in the pedagogical sphere of the activity, in which teachers from pre-school, school, out-of-school and higher educational institutions were participated. The influence of divergent thinking of a teacher of preschool and out-of-school educational institutions on the development of abilities of the social intelligence was revealed. There were analyzed the features of the social intelligence of teachers of various psychological types of a person. The peculiarities of the connections between the structural components of the social intelligence of teachers with their personal qualities were outlined. The gender characteristics of social intelligence of teachers of secondary schools and universities were revealed; the dependence of the level of the development of the social intelligence of teachers from the type of their gender identity was analyzed. The connections between a cognitive style of the professional activity of teachers and the level of the development of their social intelligence were revealed.

It was shown that the social intelligence of a teacher was a complex of the person's neoplasm, which contained cognitive, systemic and integral substructures. Systemic substructures are: communicative and prognostic competence, which in turn contain integral components, in particular, mechanisms of anticipation, decentralization, intellectual initiation, decision-making, planning, control and self-control, reflection, etc.

At the same time, the communicative competence and the ability of a teacher that are a part of a substructure of cognitive competence of a specialist (the ability to understand and to predict the effects of the behavior of people, the ability to summarize logically important features and various nonverbal reactions of a person; the ability to understand changes in verbal reactions of a person depending on the context of a social situation, which caused them; the ability to understand the logic of the development of the situation of interpersonal interaction, the importance of the behavior of different people in these situations, and also a personal and intellectual reflection) are presented, first of all, on the micro-level of the social intelligence, prognostic competence and empathy – on the meso-level, whereas the mechanisms of anticipation, decentralization, intellectual initiation, decision-making, planning, control and self-control, reflection, etc., ensuring the functioning of the social intelligence, there are on the macro-level.

It was proved that the features of the social intelligence of the teachers of schools and higher educational institutions were largely determined by individual personal traits, empathic abilities, semantic life orientations, psychotypes of their person, as well as by the professional success of a specialist. Also, the level of the development of social intelligence of teachers was determined by their gender peculiarities, in particular, the gender identity of the person; the social intelligence of these teachers is determined by the gender characteristics of motivational-behavioral characteristics, in particular, the motivation of achievement, personal orientations, affiliation, the style of the behavior in conflict situations, a cognitive style of the professional activity.

In order to facilitate the development of the social intelligence of future specialists in the pedagogical sphere of the activity, structurally-functional model was developed. This model contained a program of facilitation of the development of the social intelligence of future teachers. The latter consisted of four blocks: 1) the organizational block; 2) the motivational one; 3) the block of program realization; 4) the reflexive one. The psychological training «The facilitation of the development of the social intelligence of future specialists in the pedagogical sphere of the activity» was developed and successfully tested at the empiric stage of the research. This training contained three blocks of exercises, each of which updated substructures of the social intelligence of students at pedagogical universities: communicative and prognostic competence, the development of reflexive abilities, etc.

Empirically there were established psychological peculiarities, conditions, mechanisms and psychologically-pedagogical factors of the development of the social intelligence of the teacher.

Key words: the social intelligence, micro-, meso- and macro-levels of the social intelligence, communicative competence, prognostic competence, empathy, reflection, cognitive, mnemonic and empathic aspects of the social intelligence, psychological types of the person, functions of the social intelligence of a teacher.

Підписано до друку 27.02.2018 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Тираж 100. Зам. 11.

«Видавництво “Науковий світ”»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua